

Demidowicz, Tomasz

Rada Ogólna Budownictwa, Miernictwa, Dróg i Spławów - najwyższe kolegium techniczne Królestwa Polskiego 1817-1867

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 37/2, 83-122

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Demidowicz
(Biała Podlaska)

**Rada Ogólna Budownictwa, Miernictwa, Dróg i Splawów
najwyższe kolegium techniczne Królestwa Polskiego
1817-1867**

Problematyka związana z przedsięwzięciami technicznymi, urbanistyczno-architektonicznymi, ich zakresem i charakterem, jakie miały miejsce na ziemiach Królestwa Polskiego w dobie autonomii w latach 1815-1830, w okresie międzypowstaniowym i w pierwszych latach po 1863 r., na które przypada pierwsza faza rewolucji przemysłowo-technicznej, jest fascynująca i mało znana. Podjęty na początku lat dwudziestych XIX w. na obszarze Królestwa wielki wysiłek uprzemysłowienia, inwestycji rządowych, porządkowania miast, budowy szlaków komunikacyjnych lądowych i wodnych postawił przed ówczesną elitą rządową, jak też przed skromnymi kadrami techniczno-budowlanymi gigantyczne zadania. Zrodził zaś z drugiej strony potrzebę podjęcia działań planowych w realizacji szeroko zakrojonego programu modernizacji, tworzenia nowego ładu przestrzennego, prawidłowego kształtowania procesów demograficzno-urbanistycznych oraz powołania w tym celu specjalistycznych kadr.

Studium niniejsze stawia sobie za zadanie przedstawienie Rady Ogólnej Budownictwa, Miernictwa, Dróg i Splawów funkcjonującej pod nazwą Rady Ogólnej Budownictwa lub Rady Budowniczej — najwyższego kolegium technicznego Królestwa Polskiego. Omówienie jej składu osobowego, kompetencji i praktycznej działalności. Prześledzenie dziejów tego kolegium w okresie ponad pół wieku w czasie gdy zmieniał się status polityczno-prawny Królestwa, pozwala szerzej spojrzeć na istotę i rozmiary podjętego wówczas wysiłku inwestycyjnego, docenić nowatorstwo polskiej myśli technicznej, rozmach i dalekowzroczność w dziedzinie planowania przestrzennego, nie tylko w skali jednego regionu, ale całego

ówczesnego obszaru Królestwa. Jest też okazją do przypomnienia polskiej tradycji w dziedzinie ochrony i umiejętnego wykorzystania środowiska przyrodniczego, ukazania ciekawej plejady architektów, inżynierów, techników — autorów i prekursorów przenoszenia na obszar Królestwa nowoczesnych rozwiązań technicznych, technologicznych i organizacyjnych.

Podstawę źródłową dla naświetlenia tej problematyki, na której potrzebę opracowania wskazał K.Dumała¹, stanowiły materiały bardzo niejednorodne, zachowane w różnych zespołach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie /AGAD/. Do okresu konstytucyjnego Królestwa niezastąpione okazały się raporty Rady Stanu z działalności rządu i stanu kraju z lat 1816-1828 opublikowane przez J.Leskiewiczową i F.Ramotowską.² Dane te uzupełnione zostały informacjami szczegółowymi zawartymi w sprawozdaniach roboczych Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji z lat 1816-1830, znajdującymi się w zespole akt I Rady Stanu Królestwa I ołskiego 1815-1830. Do omówienia tej problematyki w okresie międzypowstaniowym i w ostatnich latach funkcjonowania tego kolegium posłużą w pierwszym rządzie informacje zawarte w zespole akt tzw. II Rady Stanu (1833-1841), zespole akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych 1815-1867 oraz zespole akt Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego 1831-1867. W celu ustalenia składu osobowego Rady sięgnięto do *Kalendarzyków politycznych* J.Netto i F.Radziszewskiego oraz do ich urzędowej kontynuacji *Rocznika Urzędowego Królestwa Polskiego* z lat 1850-1866. W kwestii przepisów normatywnych wykorzystano materiał zawarty w *Zbiorze Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego Wydziału Spraw Wewnętrznych*, cz. I, t. I-II, Warszawa 1866-1868 i *Wydziału Komunikacji Lądowych i Wodnych*, cz. I, t. I-II, Warszawa 1866 oraz opracowanie G.Szymkiewicza³. W zrozumieniu

1 K.Dumała: *Przemiany przestrzenne miast i rozwój osiedli przemysłowych Królestwa Polskiego w latach 1831-1869*, Wrocław 1974.

2 *Obraz Królestwa Polskiego w okresie konstytucyjnym, t.I Raporty Rady Stanu Królestwa Polskiego z działalności Rządu w latach 1816-1828*, do druku przygotowały i wstępem opatrzyły J.Leskiewiczowa i F.Ramotowska, Warszawa 1984.

3 G.Szymkiewicz: *Ustawy i rozporządzenia z dziedziny budownictwa obowiązującego w Państwie Polskim*, Warszawa 1923.

wpływu tychże przepisów na ówczesną praktykę budowniczą wielce pomocne były, obok wspomnianej pracy K.Dumały, prace Cz.Krawczaka⁴ i J.Roguskiej⁵.

W zrozumieniu rozmiarów różnych zjawisk, jakie złożyły się na szeroko pojętą rewolucję techniczną, która miała miejsce w tym czasie na obszarze Królestwa, bardzo pomocny okazał się V tom *Historii Kultury Materialnej Polski* pod red. E.Koweckiej, Wrocław 1978. Do zaprezentowania problematyki sięgnięto także do prac A.J.Rodkiewicza⁶, F.Kucharzewskiego⁷, S.Herbst⁸, informatora S.Łoży⁹ oraz odrębnych opracowań z dziedziny architektury i urbanistyki W.Kalinowskiego i S.Trawkowskiego¹⁰.

Powołanie, organizacja i kompetencje Rady Ogólnej Budowniczej (ROB)

Podjęcie przez władze autonomiczne Królestwa Kongresowego po 1815 r. szerokiego programu rozwoju społeczno-gospodarczego zmierzającego do nadrobienia zapóźnień XVIII w., wykorzystania bogactw naturalnych i unowocześnienia kraju, napotkało na szereg barier. Do najpoważniejszych, które warunkowały pomyślność podjętych przedsięwzięć, należał brak przygotowanych kadr inżynieryjno-technicznych i budowlanych. Ówczesny minister spraw wewnętrznych i policji Królestwa Tadeusz Mostowski, wspierany przez Stanisława Staszica, Kajetana Koźmiana, Antoniego Sumińskiego i Józefa Radoszewskiego forsując

4 Cz.Krawczak: *Prawo budowlane na ziemiach polskich od połowy XVIII w. do 1939 r.* „Prace Wydziału Prawa UAM”, Poznań 1975.

5 J.Roguska: *Wpływ przepisów na kształtowanie zabudowy Warszawy w II poł. XIX w. i na początku XX w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1980.

6 A.J.Rodkiewicz: *Pierwsza politechnika polska 1825-1831*, Monografie z dziejów nowożytnych, t. VI, Kraków 1904.

7 F.Kucharzewski: *Czasopiśmiennictwo techniczne polskie przed rokiem 1875*. Odbitka z „Przeglądu Technicznego” Nr 10-22, Warszawa 1904.

8 S.Herbst: *Ulica Marszałkowska*, Warszawa 1978.

9 S.Łoża: *Słownik architektów i budowniczych polskich oraz cudzoziemców w Polsce pracujących*, Warszawa 1930.

10 W.Kalinowski: *Zarys historii budowy miast w Polsce od połowy XIX w.*, Toruń 1966; W.Kalinowski, S.Trawkowski: *Uwagi o urbanistyce i architekturze miejskiej Królestwa Kongresowego w I poł. XIX w.*, „Studia i Materiały do Teorii Historii Architektury i Urbanistyki”, Warszawa 1956.

plan uprzemysłowienia Królestwa, budowy dróg lądowych i wodnych, wysunął koncepcję realizacji tych zamierzeń w myśl przemysłanego „systemu podług którego by roboty te prowadzić należało”. Proponował utworzenie przy swoim biurze — wydziału, „w którym się wszystkie czynności tego rodzaju koncentrowały”.¹¹ Następnie w końcu 1816 r. wystąpił do gen. Józefa Zajączka — ówczesnego namiestnika Królestwa Polskiego — z projektem powołania specjalnej Rady przy biurze Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji (KRSWiP) pod nazwą Rady Budowniczej i Miernictwa. Miała ona zastąpić istniejącą już, ale bardzo szczupłą etatowo komórkę techniczną przy tej Komisji. Inicjatywa powołania takiego specjalistycznego kolegium, jak też uruchomienia na Uniwersytecie w Warszawie wydziału nauk hydrotechnicznych, zyskała pełną aprobatę.

Zadaniem powołanej przy KRSWiP, w myśl *Postanowienia* z 15 II 1817 r. Rady Ogólnej Budownictwa, Miernictwa, Dróg i Spławów było „osiągnięcie jednostajności zasad i dokładności w robotach budownictwa i miernictwa, dróg i spławów, upewnić w kraju oraz poświęcającym się takowej usłudze publicznej ułatwić nabycie umiejętności potrzebnych” (art. 1 *Postanowienia*)¹². Składała się z budowniczego generalnego, naczelnika inżynierów do dróg i spławów, budowniczego rządowego i inspektorów generalnych (art. 2). Przewodniczył Radzie „z urzędu” dyrektor generalny wydziału sztuk, przemysłu i handlu KRSWiP. Został on zobowiązany do „wizowania” wszystkich protokołów Rady, zapraszania na jej posiedzenia ekspertów i biegłych oraz członków Rady na posiedzenia swojego wydziału, w celu zasięgnięcia opinii (art. 3, 5, 7).

Do kompetencji Rady należało „rozstrząsanie” projektów planów, wyciągów kosztów, likwidacje, udzielanie opinii i rozpatrywanie przedmiotów wniesionych przez dyrektora wydziału. Rada zobowiązana została

11 Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej cyt. AGAD), Rada Stanu Królestwa Polskiego (dalej cyt. TRS), sygn. 107, s. 192-193. Raport z czynności wydziału spraw wewnętrznych w r. 1816 uskutecznionych (w:) Raporty z czynności wydziału spraw wewnętrznych z lat 1816-1818; Por. Raport Rady Stanu z działalności rządu i Stanu Kraju w latach 1816-1817 przedstawione na posiedzeniu Sejmu w dn. 28 III 1818 r. (w:) *Obraz Królestwa Polskiego w okresie konstytucyjnym*, t. I. *Raporty RS Królestwa Polskiego z działalności rządu w latach 1816-1828*, do druku przygotowały i wstępem opatrzyły J. Leskiewiczowa i F. Ramotowska, Warszawa 1984, s. 56-58.

12 *Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego* (dalej cyt. *ZPAdm.Król.Pol.*) Wydział Komunikacji Lądowych i Wodnych, t.I, Warszawa 1866, s. 9-25; A.J. Rodkiewicz; *Pierwsza politechnika polska 1815-1831*, Kraków 1904, s. 135-138.

do wydawania opinii w sprawach budowli, pomiarów, robót drogowych i wodnych związanych z zabezpieczeniem brzegów rzek, osuszaniem terenów zalanych, bagiennych w dobrach narodowych, instytutowych, gminnych, a także spraw dotyczących przedsięwzięć podjętych przez komisje wojewódzkie na obszarach województw (art. 8, 9). Obok przypisania Radzie powyższych kompetencji, organ ten otrzymał bardzo szerokie kompetencje rewizyjno-kontrolne w dziedzinie szeroko pojętego budownictwa lądowego i wodnego. W dziedzinie budownictwa lądowego Rada przeglądała lub rewidowała przedstawione jej plany regulacyjne i pomiarowe miast wraz ze stosownymi kosztorysami. Rozpatrywała wszystkie plany związane z planowaniem i realizacją budownictwa rządowego na obszarze Królestwa Polskiego oraz sprawy inwestycji przemysłowych, budownictwa prywatnego przy ulicach głównych miasta Warszawy. Czuwać miała nad przebiegiem realizacji planowych robót od strony techniczno-finansowej, dotyczących budowy dróg, mostów, ulic, bruków, trotuarów (chodników), kanałów i ścieków.

W dziedzinie budownictwa i komunikacji wodnych powierzone jej zostało planowanie prac „nad spławnością rzek”, budowa kanałów, osuszanie terenów zalanych i nadzór od strony techniczno-ekonomicznej nad tymi sprawami. Od jej decyzji zależna była cała gospodarka materiałowa, z uwagi na pełnomocnictwo w ustalaniu taks na materiały budowlane i decydowaniu o kwalifikowaniu ich do użycia. Na Radę nałożony został obowiązek dbałości o kadry techniczne i rzemieślnicze w dziedzinie szeroko rozumianego budownictwa oraz miernictwa. Jako „najwyższy organ techniczny” Królestwa zobowiązana została też do zajmowania się „machinami wszelkimi” (art. 11). Członkowie Rady mieli obowiązek odbywania objazdów, wyznaczanych każdorazowo przez KRSWiP w celu „zwiedzenia głównych robót budowlanych lądowych i wodnych z zadaniem dopilnowania porządku służby we wszystkich szczegółach”, w tym ułożenia lub sprawdzenia planów i projektów podejmowanych w województwach (art. 32). Na szczęblu województw bowiem *Postanowienie* z 1817 r. przewidywało powołanie odpowiednich służb inżynieryjno-budowlanych i precyzowało ściśle ich zakres obowiązków i kompetencji (art. 12-26). Rola administracji terenowej została ograniczona do przedstawiania planów „główniejszych robót” pod zatwierdzenie namiestnika oraz podejmowania prac zleconych przez komisje rządowe (art. 30-31). Zgodnie z sugestią KRSWiP, w trosce o przyszłe kadry, zapowiedziano powołanie Szkoły Miernictwa, Budownictwa, Dróg i Spławów w Warszawie z

10 uczniami kształcącymi się na koszt skarbu. Nauka teoretyczna odbywać się miała w okresie zimowym, a nauka praktyczna w letnim (art. 34-36).

Postanowienie powołujące do życia taki organ kolegialny przy dyrektorze wydziału kunsztów, przemysłu i handlu KRŚWiP w praktyce sankcjonowało funkcjonowanie przy tej Komisji wąskiej grupy specjalistów z dziedziny technik, hydrotechniki i budownictwa. Sprecyzowany zakres kompetencji stawiał nowo powołaną Radę w roli najwyższego kolegium technicznego Królestwa Polskiego na okres 50 lat. Rada ta nie tylko będzie pełnić funkcje czysto doradcze, ale w praktyce stanie się najwyższym kolegium kwalifikacyjnym i urbanistyczno-architektonicznym tak w dziedzinie planowania, jak i wykonawstwa. Przede wszystkim bowiem stanie się projektodawcą i egzekutorem *Przepisów ogólnych policji budowniczej dla miast w Królestwie Polskim z 26 IX 1820 r.*, które przez cały okres zachowują swą moc. Przepisy te precyzowały szereg zagadnień związanych ze wznoszeniem nowych budynków mieszkalnych zgodnie z planem miasta, wymóg posiadania zatwierdzonego planu przez właściciela na wzniesienie budynku. Zapowiadały sankcje wobec osób nie przestrzegających przepisów, łącznie z zakazem budowania (pkt. 1-22 *Postanowienia*)¹³. Zakazywały pokrywania dachów słomą, stawiania kominów drewnianych w miastach, budynków gospodarczych i przemysłowych obiektów, zalecając ich lokalizację poza miastem, w odpowiednim miejscu (pkt 5-7). Precyzowały szczegółowo sposób stawiania domów przy ulicy (pkt 9, 12, 13), zalecając używanie materiałów ogniotrwałych (pkt 15). Zwracały uwagę na estetykę miasta, zalecając „pofarbowania domów... gustownie i kolorze przyjemnym” (pkt 16). Zalecały budowę trotuarów (chodników), brukowanie ulic, stosowanie studni i kanałów odprowadzających (pkt 20-24). Formułowały określone obowiązki przed władzami administracyjnymi. Wobec nie przestrzegających przepisów rzemieślników, służb budowlanych i właścicieli domów przewidywały kary pieniężne w sytuacji, jeśli „z wystawieniem budowli połączone będzie jakieś niebezpieczeństwo uszkodzenia zdrowia lub życia mieszkańców” (pkt 26-27).

13 ZPAdm. Król. Pol. Wydział Spraw Wewnętrznych Duchownych (dalej cyt. WSWD). *Gospodarstwo miejskie*, cz. I, t.II, Warszawa 1866, s. 327-355; G.Szymkiewicz; *Ustawy i rozporządzenia z dziedziny budownictwa obowiązujące w Państwie Polskim* Warszawa 1923, s. 15-20; Cz.Krawczak; *Prawo budowlane na ziemiach polskich od połowy XVIII w. do 1939 r.*, Poznań 1975, s. 103-106.

Pozycję prawną i kompetencje ROB umacniało szereg przepisów i rozporządzeń regulujących kwestie szczegółowe. Rozporządzeniem KRŚWiP z 27 II 1822 r. sprecyzowano wymogi przy sporządzaniu planów i kosztorysów budowli oraz ustalono stawki wynagrodzenia dla służb budowlanych za wykonywanie tych czynności¹⁴. Po 1831 r. na mocy postanowienia Rady Administracyjnej z 19 XI/1 XII 1832 r. pod nadzór ROB przeszły wszelkie prace budowlane w górnictwie wraz z zatwierdzeniem wszystkich protokołów rewizyjno-odbiorczych i kosztorysów¹⁵. Pewnej zmianie natomiast uległy kompetencje Rady w sprawach komunikacji lądowej po przekształceniu w 1832 r. Dyrekcji Generalnej Dróg i Mostów w Dyrekcję komunikacji Lądowych i Wodnych, jednakże w sprawach planowania, ekspertyz technicznych o znaczeniu zasadniczym zachowała swoje uprawnienia. Utrzymała pozycję egzekutora przestrzegania przepisów budowlanych regulowanych rozporządzeniami KRŚWDiOP lub tzw. *Poleceniami*, wydanymi w latach 1837-1844. Nakładały one określone obowiązki z jednej strony na właścicieli domów, z drugiej na podległe służby inżynieryjno-budowlane i władze administracji terenowej, zwłaszcza w kwestii przestrzegania przepisów przeciwpożarowych. Na mocy rozporządzenia z 29 IX/11 X 1852 r. zakazano zakładania cegielni i innych zakładów przemysłowych, na obszarze miasta, a na podstawie dwu rozporządzeń z 1856 r. uzależniano zatwierdzenie nowych planów na budowę domów, remont czy nadmurowanie piętra od przedstawiania Radzie stosownych planów sytuacyjnych oraz protokołów rewizyjnych wystawionych przez specjalistyczne służby. Na podstawie zaś przepisów z 24 VI/6 VII 1858 i 16 I/8 II 1859 r. Rada starała się zapewnić sobie wpływ na odbudowę miast po pożarach i przestrzeganie przepisów przeciwpożarowych¹⁶.

Zorganizowana do 1830 r. przy Dyrekcji Przemysłu i Kunsztów KRŚWiP działała pod przewodnictwem dyrektora powyższej Dyrekcji, w którego gestii na podstawie organizacji KRŚWiP z 22 X 1816 r. znalazły się sprawy górnictwa, budownictwa, roboty publiczne, komunikacja lądowa i wodna, fabryki, rzemiosło, rady i towarzystwa handlowe, targi,

14 ZPAdm.Król.Pol. Wydział Komunikacji Lądowych i Wodnych, t.II, Warszawa 1867, s. 147-151.

15 AGAD, Rada Administracyjna, t.V., sygn. 27 (dalej cyt. R.Adm. V-27), Prot. 70 R.Adm.Król.Pol. z 15/27 XI 1832 r., s. 472-474.

16 G.Szymkiewicz: dz. cyt., s. 20-30.

„gospodarstwo krajowe, statystyki krain i odmiany w położeniu ludności”¹⁷. W okresie międzypowstaniowym zachowała w dalszym ciągu swoje miejsce przy dyrektorze, początkowo Komisji Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego, od 1839 r. Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych, a od 1861 r. Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych aż do jej likwidacji 1867 r. Zgodnie z przepisami z lutego 1817 r. Rada zbierała się pod przewodnictwem dyrektora Dyrekcji, a następnie wydziału przemysłu, handlu i kunsztów na posiedzenia plenarne zwyczajne i nadzwyczajne. Rozpatrywała plany miast oraz plany i kosztorysy różnego rodzaju inwestycji budowlanych podejmowanych przez rząd, sprawy miast i osób prywatnych korzystających z pożyczek. Zatwierdzała lub rewidowała przedłożone przez oddelegowanych z jej grona członków lub specjalistyczne zespoły (delegacje) protokoły z superrewizji techniczno-finansowych różnych inwestycji lub udzielała opinii w sprawach dotyczących budownictwa lądowego i wodnego, które przekazywane były jej do oceny za pośrednictwem Wydziału Administracji Ogólnej KRSWiP. Decydowała też o ostatecznym kształcie projektów dotyczących prawa budowlanego i innych sprawach wniesionych przez przewodniczącego Rady. W skład jej wchodził etatowi budowniczowie rządowi, inspektorzy generalni dróg i spławów (od 1832r. komunikacji lądowych i wodnych) i inne osoby powołane. Posiedzenia były protokołowane przez oddzielnego sekretarza lub osobę specjalnie do tego celu oddelegowaną. Posiadała czasowo rysownika i rachmistrza. Określona w innym dokumencie jako organ „z mechaniką i nauką mechaniki technicznie obeznany”¹⁸ Rada uzyskała w praktyce pozycję najwyższego kolegium specjalistycznego w dziedzinie szeroko pojętej techniki i technologii i ich zastosowania w praktyce budowniczwej.

Rada wypowiediała się w sprawach użycia nowych materiałów, wprowadzenia nowych rozwiązań konstrukcyjnych, „użyteczności” konstrukcji, czyli jej funkcjonalności. Na mocy postanowień Rady Administracyjnej z kwietnia i grudnia 1832 r. zapewniła sobie dalszy skuteczny wpływ na kształcenie kadr inżynierskich, technicznych i

17 K.Morawska, *Wstęp do Inwentarza akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych 1815-1867*, t.I-II, Warszawa 1961, mps w AGAD.

18 AGAD, Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu (dalej cyt. KRPiS), sygn. 2567, s. 114. O organizacji Komisji 1832-1838.

budowlanych. W myśl bowiem tych postanowień stawała się najwyższym kolegium kwalifikacyjnym, gdyż przed nią miały obowiązek „usprawiedliwiać” swoje kwalifikacje wszystkie osoby starające się o posady budowniczych i inżynierów wojewódzkich i obwodowych, inżynierów dróg i spławów i konduktorzy¹⁹. Jako kolegium kwalifikacyjne wyznaczała ze swego grona po 3 członków z dziedziny budownictwa, inżynierii i miernictwa, którzy stanowili komitet egzaminacyjny, pracujący pod przewodnictwem dyrektora wydziału lub osoby przez niego upoważnionej. Funkcjonując w tej roli na mocy specjalnej instrukcji KRSWDiOP z 13 VI 1833 r. Rada przeprowadzała egzaminy na 3 stopnie budowniczego, inżyniera i geometry dla osób po odbyciu 3-letniej praktyki zawodowej. Opiniowała wnioski osób chcących kształcić się na koszt rządu za granicą w specjalnościach technicznych i budowlanych lub starających się o odbycie staży zagranicznych. Posiadała także prawo zawieszania czasowo w czynnościach osoby ze służb budowlano-inżynierskich na obszarze całego Królestwa „za uchybienia w służbie” i wnioskowania o udzielenie kar pieniężnych. Na mocy umowy między KRSWDiOP a Bankiem Polskim z 18 VI 1834 r. sprawowała wyłączny nadzór techniczny nad Kanałem Augustowskim do 1844 r. Do tego roku rozpatrywała wszystkie sprawy związane z budownictwem dróg bitych i mostów. Nadzorowała prace nad „spławnością” rzek Królestwa Polskiego, pracami inżynierskimi w miastach, budową różnego rodzaju kanałów, studni i innych ujęć wodnych. Na początku lat czterdziestych dużą część spraw bieżących przejął wydzielony Zarząd Komunikacji Lądowych i Wodnych. Rada zachowała kompetencje w kwestii dróg, w sprawach najważniejszych wspólnie często działając ze służbą techniczną wspomnianego zarządu, tak np. było w sprawie remontu drogi brzeskiej w 1848 r. Brak jasnego rozgraniczenia kompetencji był przyczyną wydania przez Radę Administracyjną postanowienia w 1864 r., na mocy którego „projektu kosztorysów robót melioracyjnych i nowych mniej ważnych” podlegały ocenie Rady, ważniejsze zaś Radzie i Zarządowi Komunikacji „jako władzom wyższym kolegiatnie działającym”²⁰. Kolegium temu podlegało przede wszystkim szeroko rozumiane budownictwo lądowe i wodne, cywilne, ale także wbrew pierwotnym kompetencjom, w pewnej mierze budownictwo wojskowe. Rozpatrywała i udzielała opinii o komunikowanych jej planach

19 AGAD, R.Adm. II-21, Prot. 23 R.Adm.KrOl.Pol. z 31 V/12 VI 1832 r., s. 115; ZPAdm.Król.Pol. WSWD, *Gospodarstwo miejskie*, cz. I, t.II, Warszawa 1866, s. 159-161, 177-179.

20 AGAD, R.Adm. II-153, Prot. 37 R.Adm.Król.Pol. z 5/17 V 1864 r., s. 395-411.

na wzniesienie nowych gmachów rządowych i domów prywatnych, ze specjalnych funduszy przy ulicach głównych w Warszawie lub nadsyłanych jej przez władze administracyjne z obszaru całego Królestwa. Przede wszystkim przyjmowała do realizacji plany i kosztorysy inwestycji rządowych, nawet najdrobniejszych. Następnie na polecenie władz naczelných lub centralnych Królestwa rewidowała koszty oddawanych inwestycji lub wydawała opinie techniczno-finansowe.

W budownictwie prywatnym do obowiązków Rady należało wydawanie opinii o planach i kosztorysach nowo wznoszonych domów z funduszy dwóch pożyczek już stworzonych przed 1830 r. i praktycznie funkcjonujących do połowy lat czterdziestych. Posiadała wyłączne prawo zatwierdzania planów i kosztorysów na nowo wznoszone domy murowane lub remontowane z 200 tys. rubli funduszu emerytalnego, przeznaczonego na mocy postanowienia Rady Administracyjnej z 7/19 XI 1858 r. na te cele. Sprawowała także wyłączny nadzór nad budownictwem mieszkalnym drewnianym i przemysłowym na obszarze podmiejskim Warszawy, na mocy postanowienia Rady Administracyjnej z 27 XII/8 I 1857/1858 r.²¹

Powierzony został jej od strony planistycznej i technicznej nadzór nad pracami związanymi z porządkowaniem miast w Królestwie Polskim, w tym akcja „upiększania stolicy”. Kompetencje w dziedzinie planowania przestrzennego ROB wykorzystwała w całości w okresie konstytucyjnym Królestwa. Nie tylko przyjmuje do realizacji dużą ilość planów regulacyjnych i pomiarowych, ale inicjuje wiele ciekawych pomysłów własnych. Stan ten trwa do 1848 r., to jest do czasu narzucenia w planowaniu miast w Królestwie wzorca rosyjskiego miasta Krasnego. Funkcjonując jako naczelný organ planistyczny w skali całego Królestwa ROB praktycznie od końca lat czterdziestych, stara się chronić swój dorobek, broniąc odrębności Królestwa w tej dziedzinie.

Kompetencje Rady w dziedzinie planowania przestrzennego miast przesuwają się od połowy lat czterdziestych na nadzór techniczno-finansowy nad coraz to silniej rozwijającym się budownictwem użyteczności publicznej jak ratusze, jatki, szpitale, łaźnie, resursy i sprawiającym coraz większe problemy budownictwem przemysłowym. Zasadniczy wpływ na kompetencje w dziedzinie planowania przestrzennego i własnej myśli urbanistycznej ma nasilona w tym okresie polityka centralizacji, unifikacji i rusyfikacji Królestwa z Cesarstwem. Kolegium to w praktyce do wybu-

21 AGAD, R. Adm. I-136, Prot. 4 R. Adm. Król. Pol. z 5/17 I 1860 r., s. 66-71; AGAD, KRSW, sygn. 5761, k. 232-241. Akta dotyczące wznoszenia domów w Warszawie.

chu powstania styczniowego 1863/1864 r. zachowuje większość pierwotnych kompetencji. Sprowadzają się one do rozpatrywania wszystkich projektów budowli rządowych, budowli miejskich, instytucyjnych oraz innych prac wykonywanych na obszarze miast. Do niego należało wyłączne sporządzanie protokołów rewizyjno-odbiorczych, rozpatrywanie i opiniowanie planów osób prywatnych oraz różnych projektów budowli wznoszonych za pieniądze z pożyczek. Według ustalonej praktyki do ROB należało także wyłączne prawo wykonywania nowych projektów w budownictwie rządowym, „wymagających wyższych znajomości technicznych”, rozpoznawanie w drodze rewizji projektów znaczniejszych inwestycji nadesłanych do niej przez władze Królestwa oraz „badanie na gruncie zachodzących kwestii technicznych”²². Zasadnicze kompetencje w dziedzinie powoływania kadr inżynieryjno-technicznych i budowniczych i nadzoru nad nimi traci ROB w końcowym okresie swojej działalności. Decyzją Rady Administracyjnej bowiem 28 II/8 III 1866 r. pod pretekstem, „że przyznanie patentów o tych specjalnościach pod jej zatwierdzenie „stanowi prostą jedynie formalność zwiększającą na próżno korespondencję”, KRSW zwolniona została od obowiązku przedstawiania kandydatów starających się o ich przyznanie. Innym novum zastosowanym „w widokach zbytycznej korespondencji” była zgoda Rady Administracyjnej na zwolnienie osób posiadających patenty otrzymane w Cesarstwie od egzaminu przez ROB²³.

Szeroko zakreślone kompetencje ROB, w których znalazł się ponadto wyłączny zapis dla tego kolegium sporządzania taks na materiały budowlane, a nawet sporządzania szacunków budynków ubezpieczonych w Dyrekcji Ubezpieczeń w latach 1844-1852, a także zmieniająca się polityka gospodarcza zaborcy, wpłynęły w zasadniczy sposób na organizację wewnętrzną tego wyspecjalizowanego kolegium. Zorganizowana w okresie konstytucyjnym Królestwa Polskiego ROB zgodnie z pierwotnymi przepisami, skupiła w swoim gronie w bezpośrednim okresie przed wybuchem powstania listopadowego grupę 12 wybitnych znawców budow-

22 AGAD, R. Adm. III-126, Prot. 60 R. Adm. Król. Pol. z 16/28 VIII 1857 r., s. 277-279; Por. Hasło: *Budowniczy* (w:) *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t.IX, Warszawa 1893., s. 663-665. Hasło: *Budownictwo* (w:) *Encyklopedia Oigelbranda*, t.IV, Warszawa 1860, s. 565-566. Hasło: *Rada Ogólna Budownicza* (w:) *Encyklopedia Historii Gospodarczej Polski do 1945 r.*, t.II, Warszawa 1981, s. 170-171; K. Dumala: *Przemiany przestrzenne miast i rozwój osiedli przemysłowych Królestwa Polskiego w latach 1831-1869*, Wrocław 1974, s. 40-51.

23 AGAD, R. Adm. I-160, Prot. 17 R. Adm. Król. Pol. z 4/16 III 1866 r., s. 845-848.

nictwa i techniki. Funkcjonowała pod przewodnictwem dyrektora Dyrekcji kunsztów, przemysłu i handlu KRSWiP lub osoby przez niego upoważnionej. Zbierała się na posiedzenia zwyczajne i nadzwyczajne zwoływane przez przewodniczącego. Rozstrzygała na nich sprawy wniesione przez przewodniczącego, sekretarza i poszczególnych członków według ich kompetencji służbowych. Członkowie Rady pracowali pojedynczo w ramach swoich obowiązków lub zadań wyznaczonych przez Radę. Oddelegowanymi czasami byli w specjalnych 2- 3-osobowych delegacjach do prac stałych lub czasowych zespołach Rady lub do prac różnych specjalnych komitetów czy komisji powoływanych na mocy wyższych decyzji. Posiedzenia Rady były protokołowane przez osobę specjalnie oddelegowaną z grona urzędników dyrekcji lub specjalnego sekretarza Rady. Czasowo w tym okresie Rada posiadała także odrębnego rysownika planów. Członkowie Rady byli na etatach KRSWiP z płacą zależną od rangi służbowej. Poważne zmiany w organizacji ROB następują w okresie międzypowstaniowym. W wyniku różnych okoliczności z grona Rady ubywa wybitnych znawców komunikacji lądowych i wodnych, a środek ciężkości obowiązków przesunął się na szeroko pojęte budownictwo, w tym prywatne i wojskowe. Rada pod wpływem tych okoliczności, a zwłaszcza pod wpływem zmienionego statusu prawnopolitycznego Królestwa, nabrała innego charakteru. W skład jej włączeni zostali budowniczowie Warszawy, budowniczowie innych oddzielnych zarządów i grupa urzędników komisji Rządowej Przychodów i Skarbu z dziedziny miernictwa. Osłabła rola egzekucyjna Komisji Spraw Wewnętrznych Duchownych i Oświecenia Publicznego (KRSWDiOP), a od roku 1839 Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych (KRSWiD) wobec tego kolegium. Jakkolwiek formalnie Rada działa na podstawie założycielskich przepisów, to nowo wydane w tym okresie zakłócają skutecznie jej pracę. Oprócz obowiązków etatowych, pracy w delegacjach i zespołach doraźnych lub stałych, uczestnictwa w pracach zespołu kwalifikacyjnego, czy też pracy dużego grona członków jej w zespole do spraw budownictwa Warszawy powołanego w połowie lat czterdziestych XIX w., członkowie Rady zostali włączeni do prac różnych komitetów i kolegiów. KRSWiD w 1844 r. chcąc „zapewnić pożądaną bieg w tak ważnej części służby”, uzyskała zgodę Rady Administracyjnej na zatrudnienie 1 referenta i 3 pomocników z funduszu rezerwowego w wysokości 1875 rs., „wychodząc w potrzebę udzielenia Radzie czasowej pomocy”²⁴. Przejęcie

²⁴ AGAD, R. Adm. I-72, Prot. 6 R. Adm. Król. Pol. z 14/26 I 1844 r., s. 183-189.

przez oddzielny Zarząd Komunikacji Lądowych i Wodnych w większej części kompetencji w dziedzinie budownictwa dróg lądowych i wodnych był niewielkim obciążeniem Rady. Szczupłość kadrowa budowniczych rządowych była taka, że zmusiła KRSWiD w 1857 r. do zwrócenia się do Rady Administracyjnej o powiększenie ich liczby z 5 do 6, z propozycją regulowania płacy minimalnej dla członka Rady wynoszącej 750 rubli srebrnych rocznie — po połowie z funduszu miasta Warszawy i funduszu kas miejskich w Królestwie. Uzyskała na to zgodę, praktycznie oznaczało to zwiększenie liczby o 2 budowniczych rządowych opłacanych z kas miejskich²⁵. Ujemny wpływ na organizację wewnętrzną samej Rady ma więc, jak widzimy, przesadna oszczędność, ale także — co należy podkreślić — przesadna sprawozdawczość i absorbowanie członków Rady przez Namiestnika i inne władze do różnych, czasami błahych spraw.

Skład osobowy i funkcjonowanie w latach 1817-1830

Pierwszy skład Rady Ogólnej Budownictwa, Miernictwa, Dróg i Spławów oficjalnie powołanej w 1817 r. przy Dyrekcji Przemysłu, Handlu i Kunsztów stanowili: Stanisław Staszic — przewodniczący, Aleksander Groffe — inspektor generalny dróg i mostów, Wojciech Lange, Franciszek Koeppen — inspektorzy generalni robót wodnych, Piotr Christian Aigner — budowniczy generalny rządowy, Ludwik Christian Metzell — naczelny inżynier Królestwa Polskiego, Antonio Corazzi, Jan Karol Dolinger, Franciszek Jan Reinsztein — budowniczy przy KRSWiP, Michał Miklaszewski — adiunkt budowniczy i August Stoeckret — rysownik planów²⁶. W 1819 r. odszedł M. Miklaszewski ze swojej funkcji, którą na krótko objął Stanisław Podstawka, a po nim Anicet Czaki. W 1825 r. wyjechał do Krakowa P.Ch. Aigner, a jego miejsce objął A. Corazzi (1825-1846). W tym samym roku w skład Rady wszedł Krzysztof Juliusz Henryk Colberg (1825-1829). W 1828 r. ubyli ze składu J.K. Dolinger i F.J. Reinsztein, budowniczymi rządowymi mianowani natomiast zostają Henryk Marconi i Adolf Fryderyk Schultz. Funkcje inspektorów generalnych dróg i mostów objęli Józef Schouppe i Hilary Zakrzewski, inspektorem

25 AGAD, R. Adm. III-126, Prot. 60 R. Adm. Król. Pol. z 16/28 VIII 1857 r., s. 277-281.

26 AGAD, I Rada Stanu (I RS) Król. Pol., sygn. 107, Raport Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i policji (dalej cyt. KRSWiP) za I kwartał 1817 r., s. 418-419; *Nowy Kalendarzyk polityczny Królestwa Polskiego w oprac. J. Netto, na rok 1819*, s. 209.

robót wodnych został Teodor Urbański. Ostatecznie na rok przed wybuchem powstania listopadowego Rada ukonstytuowana była w następującym składzie: Andrzej Zamoyski — referendarz stanu, Jakub Łaszczyński — referendarz stanu nadzwyczajny i inspektor generalny wydziału komunikacji lądowych i wodnych, L.Metzell — konsyliarz rządowy, A.Groffe i A.Corazzi — budowniczowie generalni: F.Koeppen i W.Lange — inspektorowie generalni dróg i mostów, H.Marconi, A.Schultz — budowniczowie rządowi, A.Czaki — adiunkt budowniczy, K.J.H.Colberg i J.Thomas²⁷. Pracom ROB przewodniczyli kolejno: Stanisław Staszic do 1826 r., a w jego zastępstwie Augustyn Karski, następnie Józef Radoszewski.

W pierwszych dwu latach swojego funkcjonowania (1817-1819) ROB inicjuje szereg rozwiązań organizacyjnych, mających na celu pozyskanie kadr inżynieryjno-technicznych i budowniczych oraz zorganizowanie specjalistycznych służb terenowych na obszarze Królestwa; z drugiej zaś strony podejmuje prace nad stosownymi przepisami prawnymi, koncentrując prawie cały wysiłek na sprawach komunikacji lądowej i wodnej.

Rozpisany przez KRSWiP z inicjatywy ROB konkurs w początkach 1817 r. przyniósł obsadę stanowisk budowniczych wojewódzkich. W myśl wypracowanego w jej gronie projektu dochodzi do utworzenia kompanii rzemieślniczej, zorganizowany został Urząd Sławu, Zakład Budowy Statków i fabryka żagli²⁸.

W sprawach komunikacji lądowych i wodnych, skutek podziału zadań między członków Rady, nadzór nad pracami przy „usławianiu” rzeki Wisły powierzony został F.Koeppenowi, rzek Pilicy i Warty — W.Langemu, rzek Nidy, Przemszy, Pilicy i Wieprza — A.Groffemu. Nadzór nad budową bulwarku na Solcu przy rzece Wiśle obejmuje L.Ch.Metzell. Na prace hydrotechniczne przy rzekach skarb Królestwa w latach 1819-1819 wydatkował sumę 115.618 złp²⁹. W dziedzinie budow-

27 *Nowy Kalendarzyk polityczny Królestwa Polskiego na rok zwyczajny 1830 nakładem J.Netto*, Warszawa 1829, s. 256-257.

28 AGAD, I RS, sygn.107, Raport z 31 I 1818 r. Wydziału Spraw Wewnętrznych za ostatni kwartał 1817 r., s. 512-515 (w:) Raporty z czynności wydziału spraw wewnętrznych z lat 1816-1818.

29 AGAD, I RS, sygn. 108, Raport z czynności wydziału spraw wewnętrznych za rok 1819 z 15 IV 1820 r., s. 514-518; Por. Raport RS Król.Pol. z działalności rządu i stanu kraju w latach 1818-1819 przedstawiony na posiedzeniu Sejmu dnia 14 X 1820 r., s. 136-137 (w:) *Obraz Królestwa Polskiego...*

nictwa dróg lądowych, na podstawie przyjętej przez Radę koncepcji, prace także zostały podzielone między L.Ch.Metzllem, W.Langem i A.Groffem. Główne drogi Królestwa podzielone zostały na sekcje, ustanowiono konduktorów, którzy przy pomocy dozorców zapewniali zaopatrzenie materiałowe oraz kontrolę odbywania szarwarku³⁰. W grudniu 1819 r., w myśl stosownego projektu Rady, nastąpił podział kompetencji i zadań między nowo utworzoną Dyрекcją Generalną Dróg i Mostów a KRSWiP i sprawującą z jej ramienia nadzór techniczno-finansowy ROB.

W dziedzinie budownictwa, w myśl przyjętego przez Radę projektu, w pracach przy „upiększaniu stolicy” miasta Warszawy także dokonano podziału zadań pomiędzy Jakubem Kubickim, L.Ch.Metzllem a Ch.P.Aignerem. Pierwszy z nich upoważniony został do prowadzenia prac przy Zamku Królewskim, „upiększaniu wjazdów do stolicy” i nadzoru prac przy Placu za Żelazną Bramą. Nadzór nad kierunkiem prac przy wznoszeniu kościołów św. Andrzeja, Reformatów i gmachu Mennicy powierzony został P.Ch.Aignerowi. Do jego pomocy Rada desygnowała K.Dolingera i Karola Szycę³¹. Prowadzenie natomiast prac inżynierskich przy bulwarze na Solcu, na podstawie projektu i kosztorysu zatwierdzonego przez Radę na sumę 84.202 złp i 25 gr, otrzymał L.Metzell. W okresie tym Rada przyjęła do realizacji plan odbudowy Pragi według projektu przedłożonego przez J.Kubickiego. Doprowadziła do „przystosowania” Pałacu Jabłonowskich na Ratusz m. Warszawy według specjalnego projektu adaptacyjnego. Na polecenie KRSWiP opiniowała pozytywnie przydzielenie 12 pożyczek po 25 tys złp każda, dla obywateli, „którzy największe domy i na pryncypialnych ulicach Warszawy murować przedsięwzięli”, ze stałej, 300 tys. złp pożyczki rządowej przeznaczonej na ten cel. Akceptowała dla samej Warszawy 64 protokoły rewizyjne z budowy domów mieszkalnych. Według zatwierdzonego przez nią projektu adaptacyjnego doszło w Kaliszu do oddania byłych zabudowań klasztornych na siedzibę szkoły wojewódzkiej, a w Radomiu do wzniesienia zespołu

30 AGAD, IRS, sygn. 108, Raport z czynności wydziału spraw wewnętrznych za rok 1818 z 13 III 1819 r., s. 251-253, 262-267.

31 AGAD, IRS, sygn. 107, Raport z czynności wydziału spraw wewnętrznych za rok 1817 z 31 I 1818 r., s. 512-517, 543-548 (w:) Raporty z czynności wydziału spraw wewnętrznych z lat 1816-1818.

stajen i lazaretu³². Obok powyższych zajęć i zadań ROB na polecenie KRSWiP, przy pomocy swoich członków dokonała kilkunastu inspekcji terenowych, przedkładając stosowne opinie techniczno-finansowe.

Podjęcie przez rząd Królestwa akcji porządkowania miast na początku 1820 r. powoduje, że w kolejnych latach 1820-1823 ciężar zadań ROB przesuwa się z dziedziny komunikacji na szeroko pojęte budownictwo rządowe i prywatne oraz przemysłowe. Przy pomocy podległych służb specjalistycznych w terenie, Rada „zdejmuje” 140 planów miast Królestwa poprzez opracowanie lub zatwierdzenie planów regulacyjnych, restauracyjnych lub pomiarowych. Na podstawie stosownych planów i kosztorysów adaptowane zostały gmachy poklasztorne na siedziby władz wojewódzkich w Kielcach, Lublinie i Kaliszu. Wzniesione zostały ratusze w Łomży, Rawie Mazowieckiej, Piasecznie, Grójcu, Warce, Gostyninie, Sempolnie, Koźminku, Kłodawie i Przedczu i odremontowano ratusz w Siedlcach. Przeprowadzono adaptację budynków na więzienia w Lublinie, Radomiu, Łomży, Sandomierzu oraz budowę lazaretów w Lublinie, Płocku i Radomiu. Rada zatwierdza plany urządzenia „rewirów” dla ludności żydowskiej w Pułtusku, Łomazach, Przasnyszu, Brześciu, Włocławku, Gostyninie i Suwałkach. Akceptuje szeroki plan przebudowy miasta Radomia, plan i kosztorys budowy gmachu na siedzibę Komisji Województwa Sandomierskiego oraz budowę gmachów rządowych w Kaliszu. Zatwierdza plany i kosztorysy na wzniesienie 83 domów murowanych i 87 drewnianych, w tym na 82 domy w samej Warszawie, na które udzielona została pożyczka w wysokości 164.064 złp. Ogólny kosztorys wydatków na prace budowlane i remontowe w miastach Królestwa oszacowany został w 1821 r. na sumę 451.258 złp i 19 gr, a w roku 1822 zaś

---

32 AGAD, I RS, sygn. 107, Raport z czynności wydziału spraw wewnętrznych za rok 1817 z 31 I 1818 r., s. 611-613; AGAD, I RS, sygn. 108, Raport z czynności wydziału spraw wewnętrznych za rok 1818 z 31 III 1819 r., s. 268-269; *Raport Rady Stanu Królestwa Polskiego z działalności rządu i stanu kraju w latach 1818-1819 przedstawiony na posiedzeniu Sejmu w dniu 14 IX 1820 r.*, s. 125-126, 135-136 (w:) *Obraz Królestwa Polskiego...*

doszedł do wysokości 592.306 złp i 23 gr³³. Tylko w ramach kontynuowanej akcji upiększania stolicy, w Warszawie uporządkowany został w tym czasie Plac Aleksandryjski, Ogród Saski, wybudowane zostały oficyny i pawilon Uniwersytetu. Wzniesiony został gmach Obserwatorium Astronomicznego w Ogrodzie Botanicznym, pawilon Komisji Województwa Mazowieckiego, Pałac Staszica i gmach KRSW.

Drugim obszarem działań ROB w tym okresie stało się planowanie w dziedzinie budownictwa przemysłowego. Działając poprzez specjalnie wydzielony zespół Rada doprowadza do ciekawego zaprojektowania i urządzenia osad rękodzielniczych;: Zgierz, Gostynin, Łódź, Dąbie, Łęczyca, Przedcz, Koło, Sieradz, Konin, Turek, Kalisz, Pabianice, Częstochowa, Ozorków, Aleksander, Konstancynów, Poddębnie, Tomaszów, Izbica, Opaków, Zduńska Wola oraz osad tkackich w Warszawie, Turku, Łodzi, Pabianicach, Częstochowie, Zduńskiej Woli i papiernię w Jadowie³⁴.

Sprawując natomiast nadzór nad komunikacjami lądowymi i wodnymi ROB doprowadza do uruchomienia szkoły budownictwa, miernictwa i spławów. Akceptuje kosztorysy robót przy „usplawianiu” rzeki Wisły w wysokości 93.021 złp, Warty 18.920 złp, Pilicy 18.340 złp i Nidy na sumę 20 tys. złp, przedstawione przez odpowiedzialnych za te prace z jej ramienia. Na wniosek KRSWiP, opartym na jej opinii, Rada Administracyjna wyznacza dodatkowy fundusz 100 tys. złp na prace przy szlakach wodnych, pod warunkiem prowadzenia prac na rzecce Niemnie³⁵. W praktyce jednak zakres pierwotnie przyjętych prac ulega poważnemu ograniczeniu w związku ze zmniejszeniem funduszu na ten cel z 450 tys. złp do 180 tys. złp.

33 *Raport Rady Stanu Królestwa Polskiego z działalności rządu i stanu kraju w latach 1820-1823 przedstawiony na posiedzeniu Sejmu 14 V 1825 r.*, s. 212-215 (w:) *Obraz Królestwa Polskiego...*; AGAD, I RS, sygn. 109, Raport KRSWiP z 15 IV 1821 r. z czynności za rok 1820 uskuteczniionych, s. 48-53, 111-118; AGAD, I RS, sygn. 109, Raport KRSWiP z 26 III 1822 r. z czynności za rok 1821 uskuteczniionych, s. 311-314; AGAD, I RS, sygn. 109, Raport KRSW z 3 IV 1823 r. z czynności za rok 1822 uskuteczniionych, s. 596-601; AGAD, I RS, sygn. 109, Raport z czynności KRSWiP z 13 IV 1824 r. z czynności za rok 1823 uskuteczniionych, s. 873-874.

34 Raport RS z działalności rządu i stanu kraju w latach 1820-1823 przedstawiony..., s. 212-222. Patrz szerzej K.Dumała; *Geneza form przestrzennych miast przemysłowych w Królestwie Polskim*, s. 107-163 (w:) *Miasto i kultura polska doby przemysłowej. Przestrzeń*, Wrocław — Warszawa — Gdańsk — Łódź 1988.

35 Raport RS z działalności rządu i stanu kraju w latach 1820-1823 przedstawiony..., s. 224-226; AGAD, I RS, sygn. 109, Raport KRSWiP z 26 III 1822 r. za 1821 r. uskuteczniionych, s. 521-529.

W dziedzinie budownictwa dróg lądowych Rada uwolniona została z części dotychczasowych obowiązków na rzecz działającej od 1820 r. Dyrekcji Generalnej Dróg w Królestwie z podporządkowanymi sobie służbami specjalistycznymi. Drogę bitą Brześć — Warszawa, rewiduje jeszcze jednak pod względem technologiczno-finansowym i uznaje za „zupełnie ukończoną i do przejazdu otwartą”.

Zakres prac i poprawa funkcjonowania Rady następuje w latach 1824-1828 i ostatnich dwu latach przed wybuchem powstania listopadowego 1830/1831 r. Opierając się na wspomnianych przepisach ogólnych policji budowniczej dla miast Królestwa Polskiego z 1820 r. i szczegółowych rozporządzeniach KRSWiP, kolegium to wzmacnia egzekucję przestrzegania wypracowanych w swoim gronie przepisów budowlanych i organizacyjnych.

W dziedzinie budownictwa i planowania przestrzennego Rada zatwierdza plany regulacyjne bądź pomiarowe 52 miast w Królestwie. Akceptuje plany urządzenia 15 dalszych rewirów w przedstawionych miastach. Według planów i kosztorysów przyjętych przez Radę wzniesiony zostaje gmach Komisji Wojewódzkiej w Radomiu, domy rządowe dla komisarzy obwodowych w Rawie, Siedlcach, Sieradzu, Koninie, Radomiu, Krasnymstawie, Lublinie, Łomży i Pułtusku. Wystawione zostały ratusze w Łowiczu, Gombinie, Solcu, Częstochowie, Radziejowie, Sochaczewie, Lipnie, Babiaku, Kowalu i Lublinie. Wzniesionych zostało w różnych miastach ponadto 12 dalszych szlachtuzów (rzeźni) i 7 jatek. W budownictwie prywatnym Rada przyjmuje do realizacji, w myśl stosownych planów i kosztorysów, aż 992 domy o wartości 9.878.721 złp i 20 groszy, na obszarze Królestwa. W samej Warszawie, w ramach nadzorowania przez nią i podległe jej służby specjalistyczne tego miasta przy „upiększaniu stolicy”, w okresie tym wystawionych zostało 516 domów prywatnych, w tym 212 murowanych, a 59 odrestaurowano. Oddanych zostało do użytku, w myśl stosownych planów, 27 gmachów fabrycznych. Kwitnie w tym okresie zwłaszcza budownictwo rządowe. Według projektu A.Gröffego zaakceptowanego przez Radę przebudowany został pałac Radziwiłłów na siedzibę Komisji Wojewódzkiej, a dawny Kościół Karmelitów na ratusz. Wzniesione zostały gmachy Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, Banku Polskiego, Instytutu Głuchoniemych, a z większych budowli prywatnych Pałac hr. Paca, domy Jasińskiego,

Brünera i Schmidnera³⁶. Według projektu A. Corazziego przyjętego przez Radę, a akceptowanego przez cara Mikołaja I, podjęte zostały prace przy budowie gmachu Teatru Narodowego. Rada dokonuje rewizji pierwotnych planów i kosztorysów tej budowy, jak też drugiej dużej inwestycji w Warszawie — budowy nabrzeża kamiennego na Solcu. Powołany został specjalny komitet złożony z 3 członków Rady i przedstawicieli Zarządu Muncypalnego m. Warszawy pod przewodnictwem prezydującego w ROB, „aby rozpoczęte roboty nie doznały zwłoki”. Na te dwie inwestycje tylko w latach 1827-1828 wydatkowanych zostało 2.824.443 złp i 14 groszy. Ustalona ostatecznie suma w wysokości 3.898.327 złp i 12 groszy na budowę Teatru wydatkowana została według superrewizji Rady na 2.674.828 złp i 49 gr, na budowę zaś bulwaru w wymiarze 1.408.154 złp i 18 groszy³⁷.

W dziedzinie budownictwa przemysłowego w okresie tym mamy do czynienia z nowatorską koncepcją budowy wielkiego ośrodka produkcji bawełnianej i lniarskiej w Łodzi. Opracowane założenie przestrzenne 3 osad (Łódki, Nowej Łódki i Ślązaki), jakkolwiek niepozbawione błędów, może zaimponować. Podobne cechy nowatorstwa w planowaniu przestrzennym posiadała wypracowana w tym czasie kompozycja urbanistyczna Tomaszowa Mazowieckiego.

W okresie 1824-1830 ROB sprawuje także nadzór nad pracami przy największych rzekach Królestwa, a w pewnej części także nad budową dróg. W imieniu Rady z racji swoich zajęć zawodowych F. Koeppen doprowadza do całkowitego „usplawienia” rzeki Wisły, na którą w tym okresie wydatkuje się ponad 300 tys. złp. Poważne prace pod kierownictwem W. Langego zostają wykonane na rzekach Pilicy i Warcie, a pod kierunkiem T. Urbańskiego na rzece Kamiennej.

36 *Raport RS z działalności rządu i stanu kraju w latach 1824-1828 przedstawiony na posiedzeniu Sejmu 29 V 1830 r.*, s. 291-296 (w:) *Obraz Królestwa Polskiego...*; AGAD, I RS, sygn. 110, Raport KRSWiP z 18 V 1825 r. z czynności za rok 1824 uskuteczniionych, s. 145-148; AGAD, I RS, sygn. 110, Raport KRSWiP z 17 XI 1826 r. z czynności uskuteczniionych w 1825 r., s. 321-324; AGAD, I RS, sygn. 111, Raport KRSWiP z 29 X 1827 r. z czynności za rok 1826 uskuteczniionych, s. 22-28, 114-120; AGAD, I RS, sygn. 111, Raport KRSWiP z 11 XI 1828 r. z czynności za rok 1827 uskuteczniionych, s. 356-359.

37 AGAD, II Rada Stanu (dalej cyt. II RS), sygn. 102, Raporty z czynności wydziału spraw wewnętrznych od dnia 16 IX 1831 r. do końca 1833 r., s. 643-648; Por. *Raport Rady Stanu z działalności rządu i stanu kraju w latach 1824-1828 przedstawiony na posiedzeniu Sejmu 29 V 1830 r.*, s. 293-296 (w:) *Obraz Królestwa Polskiego...*

Wykonując decyzję carską z lutego 1825 r. Rada opracowuje projekt i wstępny kosztorys kanału mającego połączyć rzekę Wisłę z Niemnem (Kanał Augustowski). Od Rady Administracyjnej otrzymała zadanie opracowania projektu drugiego mostu pływającego, na wzór realizowanego już przez L.Metzella.

W dziedzinie budownictwa dróg lądowych Rada rewiduje kosztorys i stronę technologiczną ukończonego traktu bitego Warszawa — Kalisz. Podejmuje także na polecenie KRŚWiP prace projektowe nad budową traktu petersburskiego na odcinku Warszawa — Kowno. Według planu zatwierdzonego przez ROB kontynuowane były zaawansowane już prace przy utwardzaniu ulic Warszawy. W celu zapoznania się z nową technologią budowy dróg zastosowaną w Anglii, z jej inicjatywy KRŚWiP deleguje Hilarego Zakrzewskiego na stosowny staż, następnie po dyskusji podejmuje decyzję o zastosowaniu technologii budowy dróg w Królestwie według inżyniera angielskiego Johna Londona Mac Adama³⁸. Działania ROB w tym okresie charakteryzuje duża wyobraźnia i dynamika od prac projektodawczych, poprzez nadzór i kontrolę wykonawstwa, do dalece wybiegającego w przyszłość planowania przestrzennego. Na trafność jej decyzji, wyobraźnię i bieżące funkcjonowanie w tym okresie ma wpływ w pierwszym rządzie aprobatą cara Aleksandra I i władz rządowych Królestwa dla jej wysiłków. Niebagatelne znaczenie ma też fakt, że w dość krótkim czasie udaje się w tym kolegium skupić tak wybitnych specjalistów z hydrotechniki, jak W.Lange i F.Koeppen, w dziedzinie planowania przestrzennego obok wspomnianego Langego — J.K.Dolinger, F.J.Reinszteina, K.J.H.Colberga, opracowywania przepisów budowlanych i rewizji P.Ch.Aignera, H.Marconiego, A.F.Schultza, opracowywania projektów typowych — A.Czaki, wreszcie w dziedzinie szeroko pojętej techniki i technologii — L.Metzella, J.Thomasa i A.Zamoyskiego. Pod kierunkiem tego ostatniego już w latach dwudziestych podjęte zostają

38 Raport RS z działalności rządu i stanu kraju w latach 1824-1828 przedstawiony na posiedzeniu Sejmu 29 05 1830 r., s. 306-310, 325-326 (w:) *Obraz Królestwa Polskiego...*; AGAD, I RS, sygn. 110, Raport KRŚWiP z 18 05 1825 r. z czynności za rok 1824 skuteczniejszych, s. 68-81; AGAD, I RS, sygn. 110, Raport KRŚWiP z 17 11 1826 r. z czynności skuteczniejszych 1825 r., s. 284-287; AGAD, I RS, sygn. 111, Raport KRŚWiP z 11 11 1828 r. z czynności za 1827 r. skuteczniejszych, s. 351-356; AGAD, I RS, sygn. 11, Raport KRŚWiP z 10 05 1829 r. z czynności za 1828 r. skuteczniejszych, s. 604-606.

prace nad „upowszechnianiem światła gazowego w Warszawie”³⁹. Dalsze owocne działanie Rady przerwał wybuch powstania listopadowego.

Skład i funkcjonowanie Rady w latach 1832-1867

Po klęsce powstania oficjalne wznowienie działalności Rady nastąpiło dopiero 24 V 1833 r. Do tego czasu przez cały okres funkcjonowania Rządu Tymczasowego Królestwa Polskiego (4/16 IX 1831-13/25 III 1832 r.) niewielka grupa specjalistów wykonywała swoje obowiązki przy Dyrekcji Przemysłu, Hnadlu i Kunsztów ponownie utworzonej KRSWiP. Pierwszy skład reaktywowanej Rady, działającej na podstawie przedpowstaniowych przepisów i praktyki pod przewodnictwem dyrektora przemysłu, handlu i kunsztów nowo utworzonej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego (KRSWDiOP) Mateusza Lubowidzkiego, stanowili wspomniani już A. Corazzi, H. Marconi, A. Czaki oraz Andrzej Gołoński — budowniczości rządowi oraz Marcin Klemensowski, Feliks Pancer i Michał Przyrembel — odpowiedzialni za komunikacje lądowe i wodne⁴⁰. Ci specjaliści w dziedzinie komunikacji lądowych i wodnych stabilizować będą jej skład osobowy poprze zasiadanie płk Klemensowskiego w latach 1832-1866, F. Pancera i M. Przyrembela w latach 1832-1849 i Józefa Schouppe w latach 1832-1840. Czasowo oddelegowani zostaną do jej prac gen. Ksawery Christiani, Michał Lewiński, Rafał Żelaziewicz, płk Teodor Urbański, były płk. W.P. Franciszek Koss i Aleksander Wołkow. Grupę budowniczych rządowych przez dłuższy czas stanowić będą w Radzie dwaj wybitni architekci włoskiego pochodzenia: A. Corazzi (1832-1846) i H. Marconi (1832-1863), Wacław Ritschel (1832-1867), A.F. Schultz (1839-1851), Józef Górecki (1837-1867), Damazy Piotr Borzęcki (1840-1861), Adolf Loeve (1855-1867), Wojciech Bobiński (1861-1867), geometrów — Ludwik Habich (1836-1867). Grupę natomiast techników przez dłuższy okres reprezentować będą: Jozef Puternicki zasiadający w latach 1842-1861, Walerian Górski (1837-1850), Wilhelm Kolberg zasiadający w niej w

39 AGAD, R. Adm. III-73, Prot. 46 R. Adm. Król. Pol. z 23 VI/5 VII 1844 r.

40 „Kurier Warszawski” nr 266 z 4 X 1833 r., s. 1123; *Kalendarzyk polityczny na rok zwyczajny 1834* nakładem J. Netto, Warszawa 1833, s. 164-167.

latach 1852-1867). W zmienionej sytuacji społeczno-politycznej Królestwa Polskiego i w coraz to bardziej nasilającej się polityce centralizacji i unifikacji Królestwa z Cesarstwem, ROB nabiera charakteru urzędniczego, a tym samym mniej samodzielnego. Do jej prac włączeni zostaną w charakterze członków budowniczymi m. Warszawy: Alfons Kropiwnicki (1837-1867), Józef Orłowski (1856-1867), budowniczy mazowiecki Bonifacy Witkowski (1837-1840) oraz inżynier m. Warszawy Edward Klopmann (1844-1851). Wpływ na funkcjonowanie Rady będzie miał też fakt włączenia do jej składu Adama Idzikowskiego (1839-1867) — budowniczego Zamku i Pałacu Namiestnika, Ludwika Kozubowskiego — budowniczego Towarzystwa Ogniwego, Józefa Świszczewskiego — naczelnika wydziału technicznego Zarządu Komunikacji (1864-1867). Na sprawność i samodzielność tego kolegium nie wpłynie pozytywnie także włączenie w jego skład dużej grupy etatowych urzędników Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu: Wojciecha Niemyskiego (1836-1852), Józefa Bojarskiego (1836-1846), Honorata Niewiarowskiego (1839-1867), Nikodema Butryma (1840-1867), Honorata Cyrońskiego (1861-1864), Józefa Wilsona (1864-1867), Franciszka Kleczkowskiego (1864-1867), Hipolita Dobruchowskiego (1864-1867). Przewodniczyć jego pracom będą kolejno dyrektorzy wydziału przemysłu, handlu i kunsztów KRSWDiOP do 1839 r., a następnie KRSWiD. Wspomniany M. Lubowidzki (1833-1836), którego na przełomie 1836/1837 zastępuje hr. Fryderyk Skarbek, Aleksy Bogołowski (1837-1840), Michał Bończa-Brujewicz (1840-1856), Paweł Nikołajewicz Kłuszyn (1856-1859), Wacław Łuszczewski (1859-1863) z 2-miesięczną przerwą w 1861 r., którego zastępują Iodzimierz Kretkowski i Wojciech Trzetrzewiński, a jako ostatni Teodor Nikołajewicz Nienarokomow (1864-1867). Posiadać będzie Rada oddelegowanych specjalnie do jej prac sekretarzy: Tadeusza Szczepańskiego, (1832-1837), Jana Popławskiego (1837-1839), Edwarda Transtolda (1839-1845), Aleksandra Lembkego (1845-1860), Józefa Janowskiego (1860-1863), Józefa Jakowickiego (1864-1867). Czasowo na przełomie trzydziestych i czterdziestych lat w jej gronie znajdować się będzie oddzielny rachmistrz — Stanisław Mierzwiński⁴¹.

Funkcjonując w powyższym składzie osobowym w pierwszym bezpośrednim okresie po klęsce powstania listopadowego, Rada skupiła swój

⁴¹ Zob.: *Kalendarzyk polityczny Królestwa Polskiego wydany z upoważnienia Rządu przez F. Radziszewskiego na lata 1834-1849*, Warszawa 1833-1848; *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego z lat 1850-1865*.

wysiłek na dokończeniu zaawansowanych inwestycji rządowych i obsłudze szeroko zakrojonych prac remontowych. Przy dużym wsparciu dyrektora głównego KRSWiP gen. Aleksandra Strogonowa (1831-1834), zaangażowaniu gen. Józefa Rautenstraucha ukończono w 1833 r. budowę Teatru Wielkiego w Warszawie, budowę bulwaru nadbrzeżnego przy Wiśle w Warszawie oraz Kanał Augustowski.

W okresie 1831-1834 w dziedzinie budownictwa ROB zatwierdziła 6 planów regulacyjnych miast, 69 planów budowy kościołów i budynków parafialnych na ogólną sumę 182.114 złp i 25 gr. Akceptowała plany i kosztorysy „podbudowania” ratusza w Górze Kalwarii, wzniesienia 3 austerii (Rawa, Radom, Piotrków), 4 szlachtuzów. Przede wszystkim pochłonięta była rewizją kosztorysów i planów szeroko przeprowadzanych prac remontowych i modernizacyjnych, bo tylko w latach 1831-1833 opiniowała pozytywnie wydatkowanie na ten cel sumy 695.369 złp i 5 gr. W wykonaniu natomiast decyzji ówczesnego namiestnika Królestwa Polskiego Iwana F.Paskiewicza z 3/15 VII 1833 r. polecającej pobudowanie we wszystkich miastach Królestwa nocnych odwachów z izbami na areszt, zatwierdziła 17 takich planów wraz z kosztorysami. W budownictwie prywatnym zatwierdziła wydatkowanie dla nowo budujących się osób prywatnych na obszarze Królestwa sumy 429 tys. złp.

W ramach kontynuowanych prac przy „upiększaniu stolicy”, na mocy decyzji Rady Administracyjnej z 17/25 IX 1832 r. przeznaczono na dokończenie gmachu Teatru Wielkiego 380 tys. złp. Rada zatwierdziła kosztorysy prac przy wybrukowaniu Placu przy Teatrze, ulic Chmielnej i Zimnej i kanału murowanego przy ulicy Wołowej na sumę ogólną 93.706 złp i 20 gr. W budownictwie prywatnym na obszarze Warszawy przyjęła do realizacji budowę 35 domów murowanych na ogólną sumę 554.500 złp, przeznaczając w samym tylko 1834 r. sumę 114.514 złp na nowo wznoszone domy i sumę 192.563 złp i 14 gr na przebrukowanie ulic⁴².

W budownictwie rządowym na obszarze Warszawy na mocy decyzji Rady Administracyjnej, na podstawie przedłożonych planów i kosztorysów, zezwolono na wydatkowanie na remont dróg i placów w Łazienkach

42 AGAD, II RS, sygn. 60, Sprawozdanie z czynności władz rządowych od początku 1829 r. do końca 1834, s. 47-48; AGAD, II RS, sygn. 102, Raport z czynności wydziału spraw wewnętrznych od 16 IX 1831 r. do końca 1833 r., s. 20-28, 150-170; AGAD, II RS, sygn. 103, Raport z czynności KRSW za rok 1834, s. 44-45.

sumy 45.659 złp i 23 gr oraz sumy 62.144 złp i 06 gr na wzniesienie Domu Przytułku i Pracy⁴³.

W dziedzinie komunikacji lądowych i wodnych ROB wspólnie z Dyrekcją Komunikacji Lądowych i Wodnych powstała z reorganizowanej w końcu 1832 r. Dyrekcji Generalnej Dróg i Mostów, sprawowała nadzór nad kontynuowanymi pracami przy drodze krakowskiej, której kosztorys wybudowania został oszacowany na sumę 3.336.808 złp drodze Warszawa — Lublin, kosztorysowanej przez Radę na sumę 459.633 złp i 18 gr, oraz drogach Puławy — Radom, Jabłonna — Nowy Dwór. W wykonaniu polecenia carskiego ROB przyjęła wstępne plany i kosztorysy wybudowania drogi Modlin — Białystok i tzw. traktu wołyńskiego. Pod jej nadzorem kontynuowano też prace hydrotechniczne przy ujściu rzeki Wieprza do Wisły i przy twierdzy Nowogeorgiewskiej (Modlińskiej) wydatkowując na ten cel około 600 tys. złp. Rada doprowadziła także do ukończenia prac przy Kanale Augustowskim w 1833 r., a na podstawie umowy KRSW i Banku przejęła wyłączny nadzór techniczny nad tą udaną inwestycją, przez którą — jak oficjalnie meldowano — tylko w 1834 r. przepłynęło 148 statków i splawiono 21.400 tys. sztuk drzewa⁴⁴.

Działalność jej w tym okresie bardzo wysoko oceniona została przez KRSWDiOP, która wskazując na miasta: Warszawę, Kalisz, Radom, Augustów, podkreśliła że „w mieście Warszawie i niektórych innych miastach kraju dość nowych domów prywatnych, w których coraz lepszy dający się widzieć smak i dokładność w wykonaniu, wskazując postępek w tej gałęzi przemysłu”⁴⁵.

W kolejnych latach 1835-1839 w dziedzinie budownictwa ROB zatwierdziła 8 planów regulacyjnych miast, w tym Puńska, Zwolenia, Opotowa, Suwałk i Płocka i dwa porojecty rewirów (Kielce, Odrywół). Rewidowała kosztorysy 9 ratuszy i plany na wzniesienie dalszych 5 w innych miastach oraz stosowną dokumentację na pobudowanie 20 odwa-

43 AGAD, R. Adm. II-24, Prot R. Adm. Król. Pol. z 14/26 VI 1832 r., s. 290-291; AGAD, R. Adm. II-24, Prot. 28 R. Adm. Król. Pol. z 17/29 VI 1832 r., s. 347-348.

44 AGAD, II RS, sygn. 60, Sprawozdanie z czynności..., s. 46-47; AGAD, II RS, sygn. 102, Raport z czynności wydziału, s. 641-6432; AGAD, II RS, sygn. 103, Raport z czynności wydziału, s. 96-102; AGAD, R. Adm. IV-26, Prot. 53, R. Adm. Król. Pol. z 116/28 IX 1832 r., s. 490-493; AGAD, R. Adm. V-27, Prot. 68, R. Adm. Król. Pol. z 7/19 XI 1832 r., s. 358-376.

45 AGAD, II RS, sygn. 102, Raport z czynności wydziału, s. 461-464; AGAD, II RS, sygn. 103, Sprawozdanie z czynności wydziału, s. 73-74.

chów w Królestwie⁴⁶. Na jej wniosek Komisje Wojewódzkie otrzymały zadanie przedstawienia kompleksowych planów melioracji miast na najbliższe 10 lat wraz z odpowiednim harmonogramem prac. Dla nowo budujących domy, tylko w latach 1836-1837, przy pozytywnej opinii Rady, przeznaczono sumę 1.216.430 złp i 14 gr. W budownictwie rządowym z jej inicjatywy podległe służby otrzymały od KRSWDiOP zadanie zebrania dokładnych informacji o stanie i rozplanowaniu domów rządowych i placów na terytorium całego Królestwa. W wykonaniu poleceń namiestnika ROB dokonała zbiorowego zestawienia kosztów remontów wszystkich budynków rządowych, szacując docelowo wydatek na ten cel w wysokości 1.909.322 złp. Rewidowała kosztorys restauracji Pałacu Brühlowskiego w wysokości 158.985 złp. Zaakceptowała plan i kosztorys wzniesienia gmachu dla Najwyższej Izby Obrachunkowej w Warszawie na sumę 67.064 złp i 28 gr. Wyłoniła ze swojego grona w 1838 r. specjalny zespół do nadzoru prac remontowych Zamku Królewskiego, wstępnie oszacowanych na sumę 178.565 złp i 06 gr.

Wielce absorbowały ROB w tym okresie różnego rodzaju czynności przy budownictwie kościelnym. W wykonaniu decyzji KRSWDiOP aprobowała Rada pokaźną liczbę planów i kosztorysów na budowę lub remont tego typu obiektów, na ogólną sumę 1.701 tys. złp. W wykonaniu decyzji carskiej natomiast opracowała plany i kosztorysy prac związanych z „przerobieniem i przysposobieniem” Kościoła Katedralnego grecko-unickiego, gmachu seminarium i domu biskupa w Chełmie, w związku z uzyskaniem aprobaty carskiej na wydatkowanie na ten cel sumy 1298.843 złp i 18 gr⁴⁷.

W dziedzinie komunikacji lądowych i wodnych rewidowała koszty budowy mostu na Wiśle pod Płockiem, oddanego do eksploatacji w roku 1837 i podobnego mostu na Niemnie pod Kownem. Rewidowała koszty

46 AGAD, II RS, sygn. 103, Raport z czynności wydziału, s. 102-103.

47 AGAD, II RS, sygn. 104, Raport KRSWDiOP za rok 1835, s. 196-197; AGAD, II RS, sygn. 104, Raport z czynności wydziału spraw wewnętrznych za rok 1836, s. 234-236; AGAD, II RS, sygn. 105, Obraz czynności KRSWDiOP za rok 1837, s. 13-17; AGAD, II RS, sygn. 105, Sprawozdanie z czynności wydziału spraw wewnętrznych za rok 1838, s. 110-123; „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” nr 63 z 9/21 III 1842 r. Krótki wyciąg ze Sprawozdania z działań administracji Królestwa Polskiego w latach pięciu od 1835 do 1839 włącznie, s. 404-405, 413-414; AGAD, R. Adm. III-42, Prot. 52 R. Adm. Król. Pol. z 13/25 VII 1836 r., s. 102-103; AGAD, R. Adm. II-49, Prot. 25 R. Adm. Król. Pol. z 6/18 IV 1838 r., s. 117-120; AGAD, R. Adm. II-49, Prot. 40 R. Adm. Król. Pol. z 7/19 VI 1838 r., s. 547-548; AGAD, R. Adm. I-50, Prot. 54 R. Adm. Król. Pol. z 9/21 VIII 1838 r., s. 265-267.

prac hydrotechnicznych wykonanych w latach 1836-1837 przy wzniesieniu bulwarku drewnianego na Wiśle pod tarasem Zamku Królewskiego i inne prace hydrotechniczne przy rzekach Prośnie, Warcie i Bugu na ogólną sumę 328.700 złp. W budownictwie dróg bitych akceptowała rewizje techniczne i finansowe nowo oddanych w tym okresie odcinków dróg o łącznej długości 500 wiorst. Aprobowała plany i kosztorysy nowo planowanych dróg m.in. drogi Zamość — granica austriacka. Według jej obliczeń utrzymanie i naprawa dróg bitych, których długość w 1839 r. osiągnęła 1978 wiorst, wynosiła 2 mln złp⁴⁸.

W sprawach budownictwa Rada akceptowała 102 protokoły superrewizji techniczno-finansowych, uzyskała aprobatę Rządu dla swojego projektu nakazującego „na przyszłość” budowę w Warszawie budynków murowanych na piekarnie, łącznie z prawem usunięcia do 1 I 1841 r. funkcjonujących dotąd tego typu zakładów w budynkach drewnianych. Zgodnie z jej propozycją z września 1835 r. H.Marconi i Piotr Steinkeller uzyskali zgodę władz na wyjazd do Anglii „dla powzięcia wiadomości mogących ułatwić dokładne przywiedzenie do skutku przedsięwzięcia sprowadzenia do środka Warszawy wody wiślanej za pomocą stosownego mechanizmu”⁴⁹. Część członków Rady w osobach: F.Pancer, H.Marconi, A.Corazzi, A.Gołoński w okresie 1835-1838 prowadziła bezpłatne zajęcia dla aplikantów budownictwa, inżynierii i miernictwa. Na jej wniosek KRSWDiOP uzyskała aprobatę oddelegowania do Petersburga 12 stypendystów rządowych na studia w Instytucie Komunikacji Lądowych i Wodnych Cesarstwa.

Poważne zmiany w funkcjonowaniu ROB zachodzą na początku lat czterdziestych i związane są z nasiloną polityką rusyfikacji, centralizacji i unifikacji Królestwa z Cesarstwem. Część dotychczasowych kompetencji tego kolegium w dziedzinie komunikacji lądowych i wodnych, na mocy ukazu z 19 IX/11 X 1842 r., przejmuje utworzony w 1840 r. odrębny Zarząd Komunikacji Lądowych i Wodnych. W okresie 1840-1845 działalność Rady skupia się na nadzorze techniczno-finansowym nad budownictwem rządowym, prywatnym i wypełnianiu poleceń władz zwierzchnich. W dziedzinie budownictwa rządowego Rada, z większych

48 „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” nr 64 z 10/22 III 1842 r. Krótki wyciąg ze Sprawozdania z działań administracji Królestwa Polskiego w latach pięciu od 1835 do 1839 włącznie, s. 411-412.

49 AGAD, R.Adm. III-38, Prot. 63 R.Adm.Król.Pol. z 17/29 IX 1835 r., s. 617.

inwestycji, rewiduje koszt wzniesienia budynku Mennicy i towarzyszących budowli na sumę 199.345 złp. Akceptuje plany i kosztorysy remontu budynków Instytutu Aleksandryjskiego Wychowania Panien w Puławach na sumę 1.118.827 złp i 26 gr oraz stosowną dokumentację na wzniesienie gmachu Szpitala św. Łazarza w Warszawie na sumę 800.955 złp, przedstawioną przez A.Idzikowskiego. W wykonaniu rozkazu namiestnika akceptuje plany i kosztorysy budowy 48 z 60 planowanych koszar drogowych oraz podobną dokumentację tyczącą się adaptacji budynku Najwyższej Izby Obrachunkowej na siedzibę Sądu Apelacyjnego oraz plan przystosowawczy Pałacu Krasińskich na siedzibę Warszawskich Departamentów Rządzącego Senatu na sumę 40 tys. złp⁵⁰.

W sprawie budownictwa w samej Warszawie zespół wyłoniony z jej grona opracowuje plan uporządkowania terenów przyległych do rogatki wolskich i sprawuje nadzór nad tymi pracami oszacowanymi na sumę 2.309 złp i 19 gr. Na podstawie opinii Rady rząd upoważnia Komisję Rządową Przychodów i Skarbu do zaciągnięcia pożyczki na budowę Zjazdu do Wiśły na sumę 145.845 rs i 30 kop. według planu opracowanego przez F.Pancera i na prace wstępne w 1844 r. asygnuje 44.528 rs i 31 kop.⁵¹. Rozpatruje protokół z rewizji techniczno-finansowej i tempa prac przy wznoszoym w tym czasie kościele na Woli, na który hr. Małachowski darował 200 tys. złp, a skarb następnie 150 tys. złp⁵². Wydaje pozytywną opinię na wzniesienie, tylko w latach 1843-1845, 33 domów murowanych z funduszków specjalnej pożyczki. Rozpatruje w tym 5-leciu 92 protokoły z superrewizji technicznych i techniczno-finansowych wznoszonych budynków prywatnych i wydaje kilka opinii fachowych w różnych sprawach⁵³.

50 AGAD, R.Adm. II-57, Prot. 29 R.Adm.Król.Pol. z 30 IV/12 V 1840 r., s. 277-282; AGAD, R.Adm. I-57, Prot. 28 R.Adm.Król.Pol. z 23 VI/3 VII 1840 r., s. 222-236; AGAD, R.Adm. III-58, Prot. 50 R.Adm.Król.Pol. z 26 VI/7 VII 1840 r., s. 311-312; AGAD, R.Adm. II-61, Prot. 27 R.Adm.Król.Pol. z 25 IV/7 V 1841 r., s. 263-270; AGAD, R.Adm. IV-63, Prot. 74 R.Adm.Król.Pol. z 25 XI/7 XII 1841 r., s. 472-473.

51 AGAD, R.Adm. I-72, Prot. 19 R.Adm.Król.Pol. z 10/23 VII 1844 r., s. 662; AGAD, R.Adm. II-73, Prot. 28 R.Adm.Król.Pol. z 18/30 IV 1844 r., s. 195-196; AGAD, R.Adm. II-77, Prot. 24 R.Adm.Król.Pol. z 31 III/12 IV 1845 r., s. 154-158.

52 AGAD, R.Adm. III-62, Prot. 40 R.Adm.Król.Pol. z 26 VI/2 VII 1841 r., s. 3-7.

53 AGAD, KRSW, sygn. 5705, Akta dotyczące potwierdzania planów na murowanie domów w Warszawie 1838-1842 bp; AGAD, KRSW, sygn. 5706, Akta dotyczące potwierdzania planów na murowanie domów w Warszawie 1843-1845, bp.

Rada zaangażowana została do prac przy podjętej przez władze Królestwa budowy pierwszej linii kolejowej. Na polecenie namiestnika rozpatruje i rewiduje pierwotnie opracowany kosztorys prac przy budowie kolei warszawsko-wiedeńskiej na odcinku Warszawa — Skierniewice z sumy 21 mln złp do 19.474.607 złp. W 1842 r. wydelegowani zostali z grona Rady dwaj jej członkowie M.Przyrembel i W.Kolberg w specjalnej delegacji, która przebywała w Belgii i Niemczech „w celu powzięcia dokładnych wiadomości o wszelkich szczegółach dotyczących się budowy i utrzymania dróg żelaznych”⁵⁴. W 1844 r. z ramienia Rady do składu komitetu powołano do rewizji rachunków i wydatków na górnictwo „od strony technicznej” T.Urbańskiego i F.Pancera. Po uzyskaniu pozytywnej opinii Rady, dyrektor główny KRSWiD wnioskuje na posiedzeniu Rady Administracyjnej zatwierdzenie 26 patentów budowniczych klasy II i 16 patentów geometrów klasy I i II. Ogółem, operując się na opinii tego kolegium, dyrektor główny KRSWiD występuje w tym okresie z ponad 40 różnymi sprawami dotyczącymi szeroko pojętego budownictwa, komunikacji lądowych i wodnych.

W okresie następnym 1846-1850 prace Rady koncentrowały się na nadzorze nad budownictwem prywatnym i rządowym, ze szczególnym zwróceniem uwagi na Warszawę. Sprawując nadzór nad budownictwem na obszarze Warszawy, Rada w okresie od lipca 1845 r. do połowy 1849 r. rozpatrzyła na swoich posiedzeniach plenarnych 155 protokołów z superrewizji techniczno-finansowych, przedstawionych przez członków specjalnie wydzielonej ze swego grona delegacji⁵⁵. Pod wpływem Magistratu m.Warszawy zliberalizowała przepisy budowlane i opracowała projekt przepisów w sprawie stawiania nowych i utrzymania istniejących zabudowań drewnianych, wprowadzając przy tym nową klasyfikację ulic w mieście⁵⁶. W budownictwie rządowym rewidowała na bieżąco rachunki z przeprowadzonych prac przy Pałacu Brühlowskim i Cmentarzu Powązkowskim. Dokonała rewizji szacunku remanentu budynku nabytego przez

54 AGAD, R.Adm. I-56, Prot. 11 R.Adm.Król.Pol. z 6/18 II 1840 r., s. 297-299; AGAD, R.Adm. III-66, Prot. 43 R.Adm.Król.Pol. z 30 VI/12 VII 1842 r., s. 201-204.

55 AGAD, KRSW, sygn. 5707, Potwierdzenie planów na murowane domy w Warszawie 26 VI/8 VII 1845 r. do 10 XII 1846 r., s. 1-371; AGAD, KRSW, sygn. 5708, Potwierdzenie planów na murowane domy w Warszawie 4/16 VIII 1846 r.-1 VIII 1849 r., k. 1-318.

56 AGAD, KRSW, sygn. 5761, Akta dotyczące przepisów budowlanych i reperacji drewnianych w Warszawie 1845-1866, k. 1-6, 27-29.

Dyrekcję Ubezpieczeń, budynku popijarskiego we Włocławku przeznaczonego po adaptacji na siedzibę szkoły powiatowej oraz podobnego w Rawie. Szacowała ponadto kilka obiektów wystawionych na licytację publiczną. W 1849 r. rozpoznała projekt H. Marconiego dotyczący budowy wodociągów w Warszawie, wraz z opiniami W. Ritschla i E. Klopmanna. Uzyskał on następnie akceptację carską z decyzją niezwłocznego rozpoczęcia prac i przeznaczenia 100 tys. rs z kapitału rezerwowego m. Warszawy⁵⁷. Wcześniej zaś na polecenie dyrektora KRSWiD gen. Andrzeja Storożenki, wspólnie z Zarządem Komunikacji Lądowych i Wodnych, wypracowała plan i kosztorys remontu traktu brzeskiego, który dał podstawę do wystąpienia z odpowiednim wnioskiem na forum Rady Administracyjnej⁵⁸. W wykonaniu poleceń władz wyższych członkowie ROB w osobach H. Zakrzewskiego, W. Ritschela, W. Górskiego byli delegowani w tym okresie do oszacowania wartości statków parowych E. Guiberta, a sam Ritschel wraz z 4 pomocnikami brał udział w rewizji techniczno-ekonomicznej inwestycji budowlanych Banku Polskiego w zakładach górniczych. Jako najwyższy organ kwalifikacyjny, Rada wniosowała pozytywnie o przyznanie 26 patentów geometrów i 17 patentów budowniczych I i II klasy.

Funkcjonowanie ROB w dwu następnych pięcioleciach 1851-1855 i 1856-1860 ukierunkowane jest na nadzorce techniczno-urbanistycznym żywiłowo rozwijającego się budownictwa prywatnego i wykonywaniu zleconych zadań przez władze zwierzchnie. Na podstawie przedłożonych protokołów z superrewizji techniczno-finansowej przez swoją delegację, tylko w obszarze miasta Warszawy w okresie sierpień 1849 r. – 30 IX 1852 r. akceptuje 102, a od 1 X 1852 r. do 3 III 1855 r. następne 81 opinii⁵⁹. W samym tylko 1851 r. wydanych zostało 37 pozwoleń na wystawienie domów murowanych i 19 zabudowań gospodarczych na obszarze Warszawy, a na obszarze Królestwa stosownie 169 pozwoleń na pobudowanie domów murowanych i 530 drewnianych⁶⁰. W budownictwie rządowym, z większych inwestycji, ROB rewiduje kosztorys prac przy urządzeniu apartamentu Wojennego Generał-Gubernatora

57 AGAD, R. Adm. II-121, Prot. 22 R. Adm. Król. Pol. z 23 III/4 IV 1851 r., s. 26-28.

58 AGAD, R. Adm. IV-91, Prot. 74 R. Adm. Król. Pol. z 5/17 X 1848 r., s. 74-78.

59 AGAD, KRSW, sygn. 5709, Potwierdzanie planów na murowane domy w Warszawie 1 VIII 1849 r.-30 IX 1852 r., k. 1-256; AGAD, KRSW, sygn. 5710, Potwierdzanie planów na murowane domy w Warszawie 10 X 1852-30 III 1855 r., k. 1-275.

60 „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” nr 220-222 z 22 IX/4 X, 23 IX/5 X, 24 IX/6 X 1853 r. Krótki wyciąg ze Sprawozdania z działań Rządu za rok 1851.

Warszawskiego, remontu Pałacu Namiestnikowskiego, budowy pawilonu na biuro Komisji Rządowej Sprawiedliwości.

Wygasa prawie całkowicie od połowy lat czterdziestych działalność ROB w dziedzinie planowania przestrzennego. W latach 1845-1850 opracowany został plan regulacyjny m. Międzyrzecza i 7 planów pomiarowych, a w latach 1850-1855 plan regulacyjny m. Terespoła i 2 plany pomiarowe: Garwolina i Siedlec. Rada wykonuje w tej dziedzinie jedynie prace konieczne i na polecenie władz zwierzchnich. Wpływ na taki stan rzeczy ma fakt narzucenia przez władze zaborcze w 1848 r. rosyjskiego wzorca, tj. planu miasta Krasnego oraz rozporządzenie KRSWiD z 4/16 I 1854 r. zobowiązujące, tak Radę jak wszystkie służby specjalistyczne, do sporządzania planów regulacyjnych miast Królestwa „podług prawideł w Cesarstwie przyjętych”⁶¹. Oprócz W. Ritschela pracującego od lat czterdziestych w Dyrekcji Drogi Żelaznej, od połowy 1854 r. włączeni zostają do prac Komitetu „do czynności technicznych, dla przeglądania przychodzących projektów anszlagów (kosztorysów) i poświadczania robót” A. Goloński i W. Górecki, a do „czynności inżynierskich” M. Klemensowski⁶².

Na podstawie pozytywnej opinii ROB zatwierdzone zostało przez Radę Administracyjną 14 patentów budowniczych i 28 patentów geometrów I i II klasy.

Ożywienie społeczno-gospodarcze, jakie nastąpiło po wojnie krymskiej i zbiegło się z liberalizacją życia w Królestwie Polskim, postawiło zwiększone zadania przed Radą z jednej strony, z drugiej strony zaś ponownie wyzwoliło własne inicjatywy członków tego kolegium. Starając się podjąć zwiększonym zadaniom w dziedzinie budownictwa tylko w latach 1856-1859 Rada rozpoznaje i akceptuje aż 943 plany i kosztorysy na wzniesienie domów murowanych i 1312 planów na pobudowanie domów drewnianych przez właścicieli prywatnych. Opiniuje pozytywnie 107 wniosków osób ubiegających się o przyznanie pożyczki budowlanej. W budownictwie kościelnym w latach 1857-1858 akceptuje plany i kosztorysy na budowę lub remont różnego rodzaju budynków wyznania rzymsko-katolickiego na sumę 320.465 rs i 52 kop., a w samym 1859 r.

61 AGAD, KRSW, sygn. 7007, Sprawozdanie za rok 1854, s. 115-119; Patrz też K. Dumala; dz. cyt., s. 98-100.

62 AGAD, R. Adm. II-113, Prot. 26 R. Adm. Król. Pol. z 7/19 V 1854 r., s. 513-518.

na podobne cele 336.247 rs i 63 kop.⁶³. W dziedzinie budownictwa rządowego rewiduje kosztorys prac remontowych przy Zamku Królewskim, akceptuje protokół z rewizji prac restauracyjnych przy gmachu Rządu Gubernialnego w Lublinie. Na polecenie zaś namiestnika akceptuje stosowny plan architektoniczny i kosztorys na wzniesienie nowej oranżerii w Ogrodzie Belwederskim na sumę 42.500 rs⁶⁴.

W dziedzinie planowania przestrzennego i budownictwa miejskiego akceptuje plany regulacyjne: Siedlec, Garwolina i Wiślicy oraz plany pomiarowe miast po pożarach: Dubienki, Włodawy, Łysobyc i Węgrowa. Pod jej nadzorem dokonana została regulacja ulic i rynków w Lublinie, Siedlcach, Kole, Koninie, Warce i Częstochowie, zainicjowane zaś w Dobrzyniu, Rypinie, Szczuczynie, Filipowie, Wieluniu i Wiśliczu. ROB akceptuje protokół rewizyjno-odbiorczy z ukończonej budowy ratusza w Suwałkach i zatwierdza stosowne plany i kosztorysy na wzniesienie 3 następnych inwestycji tego typu. Dla samej Warszawy w okresie wrzesień 1855 — październik 1860 akceptuje aż 384 protokoły z superrewizji nowo wznoszonych domów murowanych, przedstawione przez członków delegacji: Orłowskiego, Loevego, Góreckiego, Barzęckiego i Ritschela wyłonionej z jej grona „do badań na gruncie”⁶⁵. Wyodrębniony został w tym czasie ponadto specjalny komitet z grona członków ROB do opracowania planu regulacyjnego miasta Warszawy oraz ułożona przez nią specjalna instrukcja regulująca sprawy wznoszenia budynków drewnianych na obszarze Warszawy.

Stojąc na gruncie przepisów budowlanych, broniąc swoich kompetencji, wspierana przez KRSWiD i Dyрекcję Ubezpieczeń nie bez trudności,

63 „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” nr 5 z 29 XII/10 I 1858/1859, s. 29-30, Wyciąg ze Sprawozdania z działań Rządu w r. 1856; „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” nr 211 z 16/28 IX 1860 r., s. 1714-1715, nr 215 z 21 IX/3 X 1860 r., s. 1744-1745, Wyciąg z Obrazu działań Rządu Królestwa Polskiego w latach 1857-1858; „Gazeta Rządowa Królestwa polskiego” nr 202 z 29 VIII/10 IX 1861 r., s. 1353-1354, nr 207 z 5/17 IX 1861 r., s. 139, Wyciąg z Obrazu działań Rządu w 1859 r.

64 AGAD, R.Adm. II-137, Prot. 25 R.Adm.Król.Pol. z 6/18 IV 1860 r., s. 52-53.

65 AGAD, KRSW, sygn. 5711, Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 30 IX 1855-6/18 IX 1856 r., k. 1-137; AGAD, KRSW, sygn. 5712, Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 1 X 1856 r. do 30 IV 1858 r., k. 1-167; AGAD, KRSW, sygn. 5713, Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 1 IV-XII 1858 r., k. 1-180; AGAD, KRSW, sygn. 5714 — Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 1 I-VIII 1859 r., k. 1-321; AGAD, KRSW, sygn. 5716, Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 2/14 IV-11/23 X 1860 r., k. 1-255.

choćby kadrowych, Rada skutecznie stawia tamę dziko rozwijającemu się budownictwu prywatnemu i przemysłowemu. Odrzuca często projekty planów budowlanych przesłane do jej akceptacji, z uwagi na niedostateczne kwalifikacje budowniczych. Po ekspertyzie technicznej przyczyn zawalenia się domu przy ul. Nowogrodzkiej w Warszawie w 1859 r. doprowadza do zwolnienia z funkcji budowniczego Szmideckiego. Skutecznie opiera się wyrażeniu zgody na wznoszenie zakładów przemysłowych na obszarze Warszawy, m.in. zajmuje negatywne stanowisko w sprawie budowy fabryki kafla z porcelany przez Rudolfa Steinkellera. Wieloletnie dyskusje na jej forum z udziałem Józefa Belzy, przedstawiciela Dyrekcji Ubezpieczeń, w sprawie lokalizacji zakładów przemysłowych w miastach i podejmowania działań mających zmniejszyć skutki takich inwestycji dla bezpieczeństwa otoczenia, doprowadzają m.in. do przyjęcia w 1857 r. jedynie projektu zezwalającego na lokalizację zakładów tego typu na Pradze (jeśli chodzi o Warszawę), pod warunkiem przestrzegania „przepisów ogólnych o policji budowniczej”⁶⁶. Pozytywna opinia ROB w tym „gorącym” dla niej okresie umożliwia akceptację Rady Administracyjnej aż 53 wniosków na przyznanie patentów budowniczych i 58 geometrów I i II klasy.

Poprawne funkcjonowanie ROB przypada także na okres 1861-1865, zwłaszcza na okres 1861-1862. Działając w tym niejednorodnym politycznie okresie Królestwa Polskiego główny swój wysiłek skupiła na kontroli przestrzegania przepisów w odniesieniu do budowlanych budownictwa prywatnego, rządowego a zwłaszcza przemysłowego i użyteczności publicznej. W dziedzinie budownictwa prywatnego na obszarze Warszawy i przedmieścia Pragi w okresie 17/29 VII 1860-31 X 1865 r. na swoich posiedzeniach ogólnych rozpatrzyła i zaopiniowała 778 protokołów z superrewizji, przedstawionych przez członków swojej delegacji. Udzielała przy tym kilkunastu odrębnych, różnego rodzaju opinii techni-

⁶⁶ AGAD, KRSW, sygn. 5891, Akta dotyczące urządzenia i rozlokowania zakładów przemysłowych i handlowych w Warszawie, k. 3-8, 173-177, 230-232.

cznych tak w kwestii konstrukcji, jak i użycia materiałów⁶⁷. W trudnych latach 1863-1864 Rada i podległe jej służby udzieliły zgody na wzniesienie 420 domów prywatnych murowanych i 1355 drewnianych i przyznanie pożyczki na sumę 411.621 rs i 66 kop. W samej Warszaiwe wydano zgodę na wzniesienie aż 398 nowych domów prywatnych i innych budynków. Udzielono pożyczek 19 inwestorom na sumę 97.415 rs po akceptacji planów i przedłożonych kosztorysów⁶⁸. W budownictwie kościelnym tylko w latach 1861-1862 dla kościoła rzymsko-katolickiego Rada zatwierdziła protokoły rewizyjno-odbiorcze z wykonanych inwestycji na sumę 207.601 rs i 85 kop., a ogólny kosztorys prac na lata następne na sumę 441.682 rs i 70 kop.⁶⁹.

W dziedzinie budownictwa rządowego superrewidowała ROB, z większych inwestycji, koszt budowy domu skarbowego, zmniejszając koszt wzniesienia tej inwestycji do sumy 106.919 rs i 45 kop. wobec 108.370 rs pierwotnie szacowanych. Zaopiniowała protokół rewizyjno-odbiorczy delegacji swojej z zakończonych prac przy Zamku Królewskim na sumę 89.297 rubli srebrnych i 42 1/2 kop. i podobny protokół dotyczący wzniesienia gmachu dla Rządu Gubernialnego w Lublinie na sumę 58.213 rs i 33 kop.

W dziedzinie prac planistycznych w okresie tym ukończono plan regulacyjny miasta Warszawy i przedmieścia Pragi. Na tej podstawie faktycznie przeprowadzono regulację 13 ulic w Warszawie, w tym ulicy

67 AGAD, KRSW, sygn. 5417, Portwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 17/29 VII 1860-7/19 VIII 1861 r., k. 1-330; AGAD, KRSW, sygn. 5718, Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 29 VIII/7 IX 1861 r.-30 VI 1862 r., k. 1-319; AGAD, KRSW, sygn. 5719, Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 1 VII-31 XII 1862 r., k. 1-312; AGAD, KRSW, sygn. 5720, Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 1 I-30 VI 1863 r., k. 1-112; AGAD, KRSW, sygn. 5721, Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 1 VII-30 XII 1863 r., k. 1-356; AGAD, KRSW, sygn. 5722, Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 1 XII 1863 r.-30 IX 1864 r., k. 1-295; AGAD, KRSW, sygn. 5723, Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 1 X 1864 r.-30 V 1865 r., k. 1-230; AGAD, KRSW, sygn. 5724, Potwierdzenie planów na murowanie domów w Warszawie 1 VII-31 X 1865 r., k. 1-303.

68 AGAD, III Rada Stanu (dalej cyt. III RS), sygn. 15d, Akta RS dotyczące sprawozdań za rok 1863, s. 119-122; AGAD, III RS sygn. 15e, Akta RS Król.Pol. dotyczące sprawozdań za rok 1864, s. 124-134.

69 AGAD, III RS, sygn. 16a, Akta RS dotyczące sprawozdań 1860-1861, s. 146-149; AGAD, III RS, sygn. 15b, Akta III RS Król.Pol. dotyczące sprawozdań za 1862 r., s. 25-27.

Krakowskie Przedmieście, której koszt ogółem wyniósł 947 821 rs i 26 kop. W wykonaniu decyzji władz zwierzchnich ROB pracowała nad 7 planami regulacyjnymi, w tym dla miast spalonych: Ostrowca, Miechowa, Janowa i Wąchocka.

W tym pracowitym dla siebie okresie Rada konsekwentnie opowiada się za przestrzeganiem przepisów budowlanych. Opierając się na rozporządzeniu KRSWiD z 2/14 X 1860 r. wzmacnia swój nadzór wobec wszystkich inwestorów i swoich służb, czyni to z dużą przezornością, zwłaszcza wobec zakładów przemysłowych lub usługowych. Akcentuje wagę przestrzegania przepisów, kiedy rozpatruje protokół z rewizji, tak „pod względem konstrukcyjnym i higienicznym zabudowań” fabryki wyrobów tytoniowych, jak też podczas rozpatrywania podobnych materiałów dotyczących zakładu kąpieli ciepłych Augusta Jarke przy ul. Dobrej w Warszawie. W tym ostatnim przypadku podziela stanowisko W.Ritschla o dużym niebezpieczeństwie zanieczyszczenia wody pitnej dla miasta przez ten zakład i popiera jego pogląd w sprawie budowy specjalnego zbiornika i kanału ściekowego „dla zbierania nieczystości w celu użycia do fabrykacji sztucznego nawozu”⁷⁰. Rozpatrując protokół z rewizji technicznej o przyczynach zaważenia się jednej z kamienic przy ul. Marszałkowskiej, zaleca zamknięcie jednej z podwarszawskich cegielni i rozciągnięcie dozoru nad pozostałymi „aby cegła i dachówka w dobrym gatunku, dobrze wypalona i mająca przepisaną miarę była wyrabiana”⁷¹. W swoich działaniach kieruje się ponadto kryterium racjonalności i efektywności popierając wszelką innowację techniczną. W 1863 r. podziela opinię swojego członka, Bobińskiego, w sprawie ogrzewania powietrzem budynku pracowni Szkoły Głównej w Warszawie wobec zawyżonych cen przedsiębiorców krajowych. Podziela opinię innego swojego członka W.Kolberga, o konieczności upowszechnienia cementu portlandzkiego produkowanego od 1855 r. w Królestwie do prac tynkarskich. Dokonując superrewizji kosztów instalacji pomp żelaznych dla 4 studzien w Piotrkowie opowiada się za ich upowszechnieniem „jako pompach bez porównania trwalszych i łatwiejszych w użyciu”⁷².

70 AGAD, KRSW, sygn. 5723, Potwierdzenie planów na..., k. 85-86, 116-117.

71 AGAD, R.Adm. V-152, Prot. 22 R.Adm.Król.Pol. z 3/15 III 1864 r., s. 927-931.

72 AGAD, R.Adm. II-150, Prot. 43 R.Adm. Król.Pol. z 5/17 VII 1863 r., s. 162-169; AGAD, R.Adm. II-150, Prot. 49 R.Adm.Król.Pol. z 30 VII/11 VIII 1863 r., s. 391-392; AGAD, KRSW, sygn. 5889, k. 42-43, Akta dotyczące urządzenia Zjazdu do Wisły obok Zamku.

Zabiegi tego kolegium wspierane przez KRSWiP, Radę Lekarską i Dyрекcję Ubezpieczeń przynoszą pewną poprawę, jeśli chodzi o stan i organizację specjalistycznych służb inżynierskich i architektonicznych. W 1864 r. ustanowione zostają dwie posady pomocników inżyniera Warszawy, odrębne posady budowniczych miejskich z płacą 300 rs dla miast Łodzi i Częstochowy, na wzór budowniczych istniejących przy Teatrach Rządowych, Księżtwie Łowickim przy Pałacu w Skierniewicach. Na podstawie zatwierdzonej przez ROB propozycji organizacyjnej i programowej, na wniosek dyrektora Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rada Administracyjna wyraziła zgodę na założenie Szkoły Budowniczej przez Fryderyka Augusta Palmana w Warszawie⁷³. Zaopiniowała pozytywnie w tym okresie przyznanie 36 patentów budowniczych, 29 patentów geometrów I i II klasy. W ostatnim okresie swojego bytu ROB, w okresie 1866-1867, dokonała 156 superrewizji protokołów delegacji warszawskiej, z których ostatni nosi datę 16/28 V 1867 r. Rozpoznała sprawy inwestycji budowlanych na obszarze Warszawy „co do stażu ich trwałości”, opracowała kolejny projekt przepisów dotyczący budownictwa przemysłowego. Dalszą pozytywną działalność tego kolegium przerwała decyzja carska o rozwiązaniu KRSW, a następnie objęciu obszaru Królestwa Polskiego przepisami rosyjskiej ustawy budowlanej z 1870 r. Pozytywny wpływ na jej funkcjonowanie w zmienionych warunkach społeczno-politycznych i gospodarczych Królestwa, w sytuacji braku planu gospodarczego, miało grono wybitnych specjalistów, jak: H.Marconi, A.Corazzi, W.Ritschel czy L.Habich, Rada wówczas była jeszcze jednym punktem oporu przeciw unifikacji i centralizacji Królestwa z Cesarstwem w dziedzinie planowania przestrzennego i szeroko pojętego budownictwa.

Oceniając funkcjonowanie ROB — jako najwyższego organu specjalistycznego w dziedzinie szeroko pojętej techniki i budownictwa, zwrócić należy uwagę, że jej działalność przypada na dwa zasadniczo różniące się okresy w statusie prawnopolitycznym Królestwa Polskiego. W okresie konstytucyjnym 1815-1830 kolegium to, przy wsparciu i aprobach władz nadrzędnych, w praktyce nie tylko opiera się na przypisanych sobie kompetencjach, ale nawet je przekracza. Stojąc przede wszystkim na straży przestrzegania przepisów budowlanych w realizowanym przez władze szerokim programie inwestycyjnym, akcji porządkowania i

73 AGAD, R.Adm. II-157, Prot. 29 R.Adm.Król.Pol. z 23 IV/8 V 1865 r., s. 330-331; AGAD, R.Adm. IV-153, Prot. 40 R.Adm.Król.Pol. z 15/27 V 1864 r., s. 546-547.

podźwignięcia miast, dokonuje „zdjęcia 193 planów regulacyjnych lub pomiarowych miast Królestwa, akceptuje 21 planów i kosztorysów wzniesienia ratuszy, urzędnia 21 osad rękodzielniczych, 7 osad tkackich i wydziela 21 tzw. rewirów dla ludności żydowskiej w miastach. W sposób zadowolający wywiązuje się z zadania sprawowania nadzoru nad szybko rozwijającym się budownictwem prywatnym, akceptując poprzez rewizję wzniesienie, tylko w latach 1820-1828 – 1701 domów murowanych i ponad 2 tys. drewnianych. W budownictwie rządowym doprowadza, tylko w latach 1824-1828, do pobudowania 11 dużych gmachów rządowych oraz 11 odrębnych domów dla komisarzy obwodowych. Sprawując nadzór nad akcją „upiększania stolicy” wypracowuje koncepcję planowych inwestycji rządowych, przyczynia się do powstania głównych placów Warszawy, jak: Zamkowy, Teatralny, Bankowy, Warecki czy Trzech Krzyży. Wpływa w zasadniczy sposób do powstania jednolitej zabudowy takich ulic: jak: Nowy Świat, Żabia, Chłodna, Aleje Jerozolimskie i wykształcenia nowoczesnego typu kamienicy warszawskiej⁷⁴.

W dziedzinie budownictwa dróg lądowych i wodnych kolegium to wypracuje śmiałą koncepcję budowy dróg bitych w Królestwie, jak też ciekawą technologię ich budowy. W okresie tym ukończony został trakt brzeski Warszawa — Brześć, trakt Warszawa — Kalisz oraz bardzo zaawansowano budowę traktu poznańskiego. Planowe działania ROB przyniosą „usplawienie” Wisły i Pilicy na całej długości, zorganizowanie Urzędu Spławu, Zakładu Budowy Statków i Żagli w Burakowie. Sprawdzi się od strony techniczno-organizacyjnej, planowania zastosowanych rozwiązań rozpoczęta pod jej nadzorem budowa Kanału Augustowskiego.

Zda egzamin ROB także w dziedzinie zapewnienia kadr technicznych i budowlanych poprzez włączenie w swoje grono grupy hydrotechników i techników z Prus, architektów z Włoch, uruchomienie Szkoły Budownictwa, Miernictwa, Dróg i Spławów. Przy wsparciu KRSWiP doprowadzi do utworzenia specjalistycznej służby terenowej na obszarze całego Królestwa. Wypracuje nowatorskie przepisy budowlane, łącznie z „przepisami o policji budowniczej”. Stanie się forum sprzyjającym wszelkim innowacjom technicznym, technologicznym, organizacyjnym.

W okresie Królestwa Kongresowego Kolegium to zainicjuje i przeprowadzi projekty wspianiałego planowania przestrzennego miast (Łódź,

⁷⁴ A. Rottermund: *Magiczne kolumny i ustronne komnaty. Uwagi o architekturze i urbanistyce warszawskiej lat 1815-1830. Studia z historii architektury, sztuki i kultury*, Warszawa 1988, s. 445; S. Herbst: *Ulica Marszałkowska*, Warszawa 1978, s. 82.

Tomaszów Mazowiecki) poprzez przyjęcie zasady strefowania funkcjonalnego terenu, czy też planowania regionalnego (Zagłębie Staropolskie, klucz Łyszkowice w Księstwie Łowickim), ale szybko dostrzeże niebezpieczeństwo nadkoncentracji zakładów przemysłowych na obszarach południowo-zachodnich i centralnych Królestwa. Przy wsparciu KRSWiP doprowadzi do tego, że ówczesny namiestnik Królestwa, gen. Józef Zajaczek, podejmie myśl utworzenia tzw. „funduszu żelaznego” dla aktywizacji obszarów wschodnich.

Zmiana statusu prawno-politycznego Królestwa po stłumieniu powstania listopadowego, polityka centralizacji, rusyfikacji i unifikacji Królestwa z Cesarstwem w okresie międzypowstaniowym i trudnym okresie 1863-1867 wpłynie ujemnie na funkcjonowanie i skuteczność tego kolegium. Całkowitemu załamaniu ulega planowanie przestrzenne w skali Królestwa, bowiem w ramach kontynuacji akcji „porządkowania miast” ROB zatwierdzi jedynie 21 planów regulacyjnych, 13 pomiarowych miast, a dalsze 7 będą przedmiotem jej analizy. Zaaprobuje 2 plany rewirów i 10 planów na wzniesienie lub modernizację ratuszy. Działania jej w tej dziedzinie nie mają charakteru prac planowych, wykonuje jedynie plany dla niektórych miast na wyraźne polecenie władz zwierzchnich w związku z pożarem lub przeniesieniem miast (np. m. Terespoła). Zanika także planowanie w dziedzinie budownictwa przemysłowego rządowego, z racji koncentracji władz na dokończeniu rozpoczętych inwestycji (Zagłębie Staropolskie, łącznie w Ciechocinku). Zmienia też charakter i traci dynamikę budownictwo mieszkalne rządowe. Planowanie w tej dziedzinie przenosi się na wykonywanie planów koszar drogowych, odwachów, parków artyleryjskich i więzień. Kontynuując formalną akcję „upiększania stolicy” ROB koncentruje swe wysiłki nad coraz to szybciej rozwijającym się budownictwem prywatnym mieszkalnym, użyteczności publicznej (pralnie, piekarnie, łaźnie) i przemysłowym, w celu zapobieżenia łamania przepisów i zapobieżenia inwestycjom dzikim. Zadanie strażnika przepisów budowlanych spełnia z dużym powodzeniem, chociaż w tym okresie następuje wyraźna liberalizacja tych przepisów, a wpływ ich na zabudowę ówczesną różnie oceniany⁷⁵. Duży wysiłek ROB na obszarze

⁷⁵ J. Roguska: *Wpływ przepisów na kształtowanie zabudowań w II poł. XIX w. i na początku XX w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, R. 1980, s. 278-279, 281-294, 297-298; W. Kalinowski i S. Trawkowski: *Uwagi o urbanistyce i architekturze miejskiej Królestwa Kongresowego w I poł. XIX w.* (w:) „Studia i Materiały do Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki”, Warszawa 1956, s. 64-65; K. Dumala: *Przemiany przestrzenne miast...*, s. 386-390.

Warszawy może zilustrować fakt, że w okresie 1835-1865 poprzez swoją delegację warszawską dokonuje ona aż 1694 superrewizji techniczno-finansowych.

W dziedzinie budownictwa dróg lądowych i wodnych działania ROB ograniczają się do sprawowania nadzoru techniczno-ekonomicznego nad ukończeniem budowy dróg bitych, których długość na początku lat czterdziestych dochodzi do 2 tys. km oraz czuwaniem nad ukończeniem Kanału Augustowskiego.

Działając jako najwyższy organ kwalifikacyjny osób na posady budowniczych i mierniczych, tylko w latach 1840-1860 przyczynia się do akceptacji przez Radę Administracyjną 110 patentów budowniczych klasy I i II oraz 128 patentów geometrów klasy I i II. Wskutek jej działań, według oficjalnego wykazu, na początku 1865 r. było w Królestwie 113 budowniczych patentowych, w tym 15 budowniczych rządowych, 30 aplikantów i 17 wolno praktykujących⁷⁶. Podejmię nieudaną próbę, wspólnie z Radą Wychowania Publicznego, założenia specjalistycznej szkoły w dziedzinie budownictwa. Przyczyni się do wzmocnienia służb specjalistycznych na obszarze m. Warszawy i utworzenia stanowisk budowniczych miejskich w Łodzi i Częstochowie. Na ten okres przypadnie upowszechnienie w Królestwie cegły i żelaza lanego, jako materiału budowlanego, zastosowanie cementu, pobudowanie pierwszych wodociągów w Warszawie. Użyta zostanie nowa technika w wytopie żelaza i nowa technologia w budownictwie. Wspólnym wysiłkiem inżynierów i techników pobudowane zostaną pierwsze linie kolejowe. ROB przez swój skład osobowy, ponad 50-letnie funkcjonowanie, nie tylko umożliwi ciągłość polskiej myśli technicznej i architektoniczno-urbanistycznej, ale będzie w pierwszym rzędzie orędownikiem wszelkiej innowacji technicznej, technologicznej i organizacyjnej. Członkowie tego kolegium przyczynią się w wydatny sposób do popularyzacji techniki, myśli technicznej i wpłyną twórczo na rozwój polskiego ustawodawstwa, zwłaszcza w dziedzinie budownictwa. Działania ROB i podległych jej służb specjalistycznych wywrą znaczny wpływ na ukształtowanie zabudowy bez mała wszystkich miast ziem wchodzących wówczas w skład Królestwa Polskiego, chociaż może niewspółmierny do gigantycznej pracy i wysiłku dokonanego chociażby na polu planowania przestrzennego⁷⁷.

⁷⁶ AGAD, R. Adm. I-156, Prot. 6 R. Adm. Król. Pol. z 15/27 I 1865 r., s. 214-226.

⁷⁷ M. Łodyńska-Kosińska: *Wstęp do katalogu rysunków architektonicznych z akt KRSW w AGAD w Warszawie. Rysunki architektoniczne, plany urbanistyczne, varia z lat 1860-1867*, Warszawa 1974, s. 10-11.

Działalność ROB przez cały okres jej istnienia charakteryzować będzie chęć wykorzystania optymalnego zasobów przyrodniczych (rzek, surowców), wzbogacenia istniejącej infrastruktury ekonomiczno-społecznej z jednoczesnym kierowaniem się kryterium racjonalności i ochrony środowiska. Planowanie przestrzenne w odniesieniu do całych regionów, poszczególnych miast, charakteryzuje logiczność, estetyka, zgodność charakteru i struktury zagospodarowania przestrzennego z cechami i walorami środowiska. Dostrzec można przestrzeganie zasady zgodności poziomu i intensywności zagospodarowania z naturalną pojemnością środowiska i jego odpornością na zniszczenie (Kanał Augustowski, Zagłębie Staropolskie). Wreszcie podkreślić należy w działaniach tego kolegium ogromną dążność do nowoczesności i wszelkiej innowacji poprzez sensowne przenoszenie sprawdzonych rozwiązań w Europie Zachodniej na grunt Królestwa. Brak też kolegium specjalistycznego dał się odczuć zaraz po jego rozwiązaniu, a chaos jaki zapanował w urbanizacji i architekturze w drugiej połowie XIX w. i pocz. XX w. w „Przywiślańskim kraju” daje się zauważyć jeszcze do dziś.

